

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVI - 2009

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Martin Šemelík (výkonný redaktor)

Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

Zuzana Martykánová:	<i>Jazyková politika v Alsasku v letech 1871 – 1918</i>	74
Štěpánka Pašková:	<i>Analýza komunikativního jednání redaktora Otakara Svobody s důrazem na analýzu dialogu</i>	89
Pavla Chejnová:	<i>Snažilkovský slang</i>	113

Z jazykovědných pracovišť

Irena Bogoczová – Diana Svobodová:	<i>K předmětu a způsobu dotazování ve výzkumu reflexe spisovného jazyka</i>	119
------------------------------------	---	-----

Nové publikace

Jiří Zeman:	<i>Slovenská publikace o jazykových kontaktech</i>	125
Božana Niševa:	<i>Jubilejní sborník o slovanské slovo tvorbě</i>	128
Jindra Svobodová:	<i>Slovo a jeho konverze</i>	132
Jan Čihák:	<i>Ke konceptu minimální intervence</i>	135

Kronika

Jindra Svobodová:	<i>„Podpovrchová jazyková sondáž“ na počest osmdesátých pátých narozenin M. Komárka</i>	139
„Poetický Cikháj v Brně“		142

Jazyková politika v Alsasku v letech 1871 – 1918

Zuzana Martykánová

Proměna jazykové situace v jakémkoliv regionu je ovlivněna jazykovou politikou. Ta představuje velmi důležitou disciplínu, když si uvědomíme, že jazyk může fungovat nejen jako prostředek komunikace, ale také jako prostředek exkomunikace, jak uvádí ve svém díle Millar (2005: xii). Proto ti aktéři, kteří mohou svými rozhodnutími a intervencemi postavení jazyka ovlivnit, disponují nezanedbatelnou mocí. Vliv na jejich úspěch či neúspěch, na to, zda jejich opatření budou v rámci jazykové politiky akceptována, má nepochybně obsah těchto nařízení, avšak není možné opomenout ani závislost úspěchu jazykové politiky na síle politické moci či renomé aktérů pohybujících se na tomto poli.

Charakter jazykové politiky Německé říše v Alsasku v letech 1871 – 1918 je rekonstruovatelný na základě toho, jakými rozhodnutími byla utvářena, jak proměňovala jazykovou situaci na daném území a konečně, jak úspěšně či neúspěšně byla v jednotlivých komunikačních doménách prosazována.

Základní sociolingvistické koncepty: jazykové plánování, jazyková politika a jazykový management

Jazyková politika

Protože jazyk podle Ammona (2000: 67, 95) představuje významný prostředek pro uplatnění politického vlivu, je třeba na jazykovou politiku nahlížet jako na velmi citlivou oblast, jejíž proměny v rámci jazykového společenství mohou vést ke vzniku nejrůznějších nedorozumění a dokonce i konfliktů (srov. Rimmele 1996: 28 n.).

Pod pojem jazykové politiky je možno subsumovat takové procesy, které ovlivňují podobu jazykové situace v rámci určitého jazykového společenství, které se podle Grina (2003: 30) i Ricenta (2006: 97) nachází pod jurisdikcí aktérů jazykové politiky. Těmi se nejčastěji stávají státní instituce nebo jejich představitelé. Procesy označované jako jazyková politika většinou představují „soubor systematických, racionálních a teoreticky zakotvených opatření [...], která by měla vést ke změně jazykové situace tak, aby nakonec v rámci jazykového společenství došlo ke zlepšení“ (Grin 2003: 30).¹

¹ V originále: „Language policy is a systematic, rational, theory-based effort at the societal level to modify the linguistic environment with a view to increasing aggregate welfare“ (Grin 2003: 30).

Intervence v jazykové oblasti označované za jazykovou politiku mají významný vliv především na postavení a funkce jazyka. Změny postavení (neboli statusu) jazyka představují proměnu jeho relativní hodnoty, v níž se odráží jeho sociální užitečnost určená tržní hodnotou a stylem komunikace (Ricento 2006: 5). Mění se status i funkce jazyka způsobené jazykověpolitickými opatřeními tak mají za následek změny v užívání jazyka v různých doménách, pod které lze zahrnout prostředí jako např. rodinu, školu, hospodářství, vědu či politiku na regionální, národní nebo nadnárodní úrovni (Ricento 2006: 97). V případě multilingvních společenství, jejichž jazykový systém je tvořen několika jazyky či jazykovými varietami, je nutno spolu s Kaplanem a Baldaufem (1997: 321) zdůraznit, že se kroky jazykové politiky upravující status a funkce jednoho z jazyků či jedné z variet odrazí na proměně statusu i funkcí všech ostatních jazyků a variet, kterými je systém konstituován.

Aby byla jazyková politika úspěšná, měla by být implementována, uvedena do praxe (Spolsky 2004: 39). K tomu podstatně přispívá akceptace jazykověpolitických opatření ze strany členů jazykového společenství, na které je jazyková politika aplikována. Daní jedinci své jazykové chování jazykověpolitickým normám podřizují ze své vlastní vůle a jednají v souladu s existujícími očekáváními. Pokud tak nečiní, stává se nezanedbatelnou podmínkou pro úspěšnou implementaci dostatečná moc aktéra prosadit jazykověpolitická opatření i proti vůli ostatních, což závisí na jeho moci, renomé a také přístupu k různým zdrojům. Na jejich základě pak může být existence norem upravujících použití jazyka spojena se sankcemi za jejich nedodržení, které mohou k úspěšné implementaci daných předpisů významnou měrou přispět.

Ani diferenciaci mezi jazykovou politikou otevřenou a skrytou by neměla zůstat opomenuta. Schiffman (1996: 30) označuje za otevřenou neboli explicitní jazykovou politiku takovou činnost, která regulaci na jazykové úrovni provádí pomocí deklarací či právních norem jako ústavy, zákonů nebo předpisů. Naproti tomu jazyková politika skrytá nebo také implicitní či neformální představuje praktické provedení opatření upravujících jazykovou situaci. S pojetím otevřené a skryté jazykové politiky se pojí i moc, jejímž prostřednictvím je jazyková politika prosazována; nejen že může být taktéž označena za otevřenou či skrytou, ale v souvislosti s politickými systémy jednotlivých zemí lze podle Schiffmana (1996: 1) odlišit přístup centristický (prosazovaný například Francií) od tzv. politiky *laissez-faire* uplatňované například Spojenými státy.

Jazykové plánování

Přestože někdy bývají oba koncepty jazykové politiky i jazykového plánování spojovány (u Ricenta (2006: 25) jsou označovány například jako *LPP*, *language planning and policy*), je užitečné jazykovou politiku od jazykového plánování odlišit, jak to činí i Grin (2003: 27nn.).

Zatímco je totiž dynamické jazykové plánování charakterizováno aspektem procesuality, je na existujících normách založená jazyková politika nahlížena spíše jako statická a bývá chápána jako výsledek zmíněného jazykového plánování (Kaplan/Baldauf 1997: xii n., 28, 87; Ricento 2006: 158).

Cooper (1989: 99, 122, 157) odlišuje korpusové a statusové jazykové plánování a následně i plánování osvojení jazyka.² Pod pojmem korpusového plánování je možno si představit plánování jazyka snažící se o provedení změn na jednotlivých jazykových úrovních, tedy na rovině fonetické, morfologické, lexikální, syntaktické či stylistické. Statusové plánování se více podobá konceptu jazykové politiky, protože se primárně nezabývá jazykem *per se*, ale oblastmi jeho užití včetně jeho sociální, politické a ekonomické pozice v nich. Oba druhy plánování, jak statusové, tak korpusové, jsou spolu úzce spojeny, protože status, tedy užití jazyka v určitých doménách i zastávání různých funkcí, podle Grina (2003: 28) i Ricenta (2006: 315) předpokládají rozvinutý jazykový korpus. Z tohoto důvodu jsou od sebe korpusové a statusové plánování jen velmi těžko oddělitelné (Kaplan/Baldauf 1997: 48).

V návaznosti na Cooperovo pojetí označuje Glück (2005: 625) za jazykové plánování jakoukoliv snahu o vědomé utváření jazyka, kdy pod vlivem působení státních zásahů dochází k modifikaci samotného jazykového systému. I Kaplan a Baldauf (1997: xi) zmiňují, že je při jazykovém plánování významně akcentována lingvistická stránka, když pod tímto konceptem chápou systematickou proměnu užívání jazyků v rámci jazykového společenství. Ricento (2006: 292) dodává, že cílem jazykového plánování je minimalizace vzniku jazykových problémů.

Pro úplnost lze zmínit také pohled, který ve svém díle zastávají Kaplan a Baldauf (1997: 304), když odlišují jazykové plánování *bottom-up* a *top-down*. Jazykové plánování označované za *top-down* představuje aktivitu podobnou centralistické jazykové politice, kdy dochází ke změně jazykové situace na základě státních intervencí institucí na makrorovině, cílících na jazykové společenství jako celek. Naproti tomu je jazykové plánování pojmenované jako *bottom-up* konceptem demokratičtější, protože je založeno na sledování individuálních zájmů jednotlivých aktérů a povaha rozhodnutí ovlivňujících podobu jazykové situace odráží přání jednotlivců.

Teorie jazykového managementu

Jazykové plánování i jeho výsledek v podobě jazykové politiky představují takové působení na jazyk, jehož účelem je minimalizace jazykových problémů. Obdobný cíl si klade i teorie jazykového managementu, koncept, který v původní podobě „teorie jazykové korekce“ postulované

² V originále termíny znějí *corpus*, *status*, *acquisition planning*. Mnozí autoři (Kaplan/Baldauf 1997, Ricento 2006, Grin 2003) však neuznávají Cooperovu trichotomii a plánování osvojení jazyka zahrnují pod plánování statusové.

Nekvapilem (2003: 184, 2006: 95) a Neustupným (2002: 433, 2003: 184) navazoval jak na jazykové plánování, tak na jazykovou politiku a reagoval na jejich nedostatky. Samotný termín jazykový management byl poprvé použit Jernuddem a Neustupným v roce 1987 na konferenci v Kanadě, v Québecu (srov. Jernudd/Neustupný 1987).

Úkolem jazykového managementu je identifikovat a řešit jazykové problémy, které vznikají jako následek sociální nerovnosti a s tím spojeného nerovného rozdělení moci, jakož i v důsledku existence různých, mnohdy protichůdných, motivů a zájmů aktérů, které se odráží v jejich jednání. Management zkoumá chování uživatelů vůči jazyku (*behavior towards language* – srov. Jernudd (2000: 195), resp. *behavior-toward-language* – srov. Nekvapil (2006: 95)). Proto platí, že se jazykový management zabývá každým projevem pozornosti věnované jazyku nebo komunikaci, takže pod tímto pojmem lze shrnout všechny metalingvistické aktivity spojené s produkcí a percepcí diskurzu (Nekvapil/Sherman 2009).

Jazykový management je možno rozdělit podle toho, na jaké rovině se odehrává. Existuje jednoduchý management na mikrorovině, kde jsou identifikovány jazykové problémy během rozhovoru, tedy v rámci *hic et nunc* vedené komunikace. Vedle toho existuje jazykový management organizovaný, který se odehrává na makroúrovni ve veřejných celospolečenských diskurzích (Jernudd 2001: 5, Nekvapil/Sherman 2009). Obě roviny, jak organizovaného, tak jednoduchého jazykového managementu, jsou ale vzájemně propojeny, což je doložitelné na faktu, že se výsledky působení organizovaného managementu projeví i na mikrorovině a naopak (srov. Nekvapil 2006: 101).

Aktéři jazykového managementu, ať už na mikro- nebo na makroúrovni, se spojují do tzv. sociálních sítí (*social networks*), což jsou např. státní instituce, podniky, školy, média, různá náboženská uskupení či rodina. Pro tyto sociální sítě platí následující teze: Čím komplexnější tyto sociální sítě jsou, tím organizovanější jazykový management se v nich odehrává, o to častěji k němu dochází a o to větším počtem témat se management zabývá.

Důležitým aspektem jazykového managementu je podle Neustupného (2002: 436) a Neustupného/Nekvapila (2003: 185) jeho dynamičnost, procesuálnost. Odehrávající se jazykový management totiž lze v ideálním případě rozdělit do pěti fází: odchylky od norem jednání (*deviation from the norm*), povšimnutí (*noting*), hodnocení (*evaluation*), výběru akčního plánu (*adjustment design*) a jeho realizace (*implementation*).

Aby jazykový management započal, musí nejprve při komunikaci dojít k odchylce od normy nebo k nenaplnění očekávání účastníků interakce.³ Jakmile k odchylce dojde, měli by si jí aktéři povšimnout. Poté, co si všimnou, měli by ve třetí fázi odchylku od normy hodnotit, a to buďto

³ Podle Neustupného/Nekvapila (2003: 185) jazykový management začíná odchýlením se od různých norem nebo očekávání, která různí účastníci mají („different participants often possessing different norms or „expectations““).

negativně, neutrálně nebo pozitivně; navíc by podle Neustupného (2002: 435) měli své hodnocení spojit s „různou intenzitou“. Pro jazykový management je velmi důležité právě hodnocení negativní, protože ani to neutrální, a tím méně to pozitivní nemůže vést k následnému výběru akčního plánu. Ten je totiž logickou reakcí na negativní evaluaci odchylky od normy, kterou se účastník komunikace snaží korigovat a současně zajistit, aby k ní nadále nedocházelo. Aby byl jazykový management úspěšný, musí být korektivní opatření nejen vybráno, ale také implementováno, uvedeno v praxi, což zaručí, že se jazykové společenství vybraným korektivním plánem bude řídit. K implementaci je zapotřebí existence sociálních sítí a finančních prostředků, které aktérovi usilujícímu o korekturu zajistí takový podíl na moci, aby si akceptaci svého opatření mohl vynutit i proti vůli jazykového společenství, a to především pomocí sankcí za nedodržení daného korektivního prostředku. V souvislosti s výše popsányi pěti fázemi jazykového managementu by mělo být zdůrazněno, že tento proces může být v libovolném stadiu ukončen.

V návaznosti na Nekvapila (2006: 98) je možno od sebe odlišit management sociokulturní, komunikativní a jazykový, přičemž se všechny tyto druhy navzájem podmiňují. Proto je vhodné věnovat následující kapitoly stručnému přehledu historie alsaského regionu a nástinu vývoje tamější jazykové situace, aby bylo možno pozdější konkrétní příklady jazykové politiky zasadit do jejich historického, politického, kulturního a jazykového kontextu.

Historické souvislosti jazykověpolitických opatření

Alsaský region byl dlouhodobým jablkem sváru mezi dvěma sousedními velmocemi, Francií a Německem. Výsledek, kterému z obou států Alsasko připadne a jaký jazyk bude na tomto území užíván, významnou měrou závisel na vývoji historické situace a dějinných proměnných.

Až do roku 1648 se území Alsaska nacházelo pod habsburským vlivem a administrativní zásahy napomáhaly udržovat německý charakter tohoto teritoria. K významné změně došlo po podepsání míru, kterým byl třicetiletý konflikt v Evropě ukončen. Na základě mírových smluv totiž německé Alsasko připadlo absolutistické Francii, která v nově získaném departementu Alsace-Lorraine začala uplatňovat svůj politický vliv spojený s pofrancouzšťováním.

Zavedení francouzské správy se v alsaském regionu podle Rossého (1936b: 38) projevilo nejen v oblasti kulturní, ale po francouzské revoluci také v oblasti jazykové: Francie, vědoma si významné role jazyka jakožto národního unifikačního, aplikovala na veškerá svá teritoria, a na Alsasko obzvláště, otevřenou politiku omezování jakýchkoliv jiných nežli francouzských vlivů.⁴

⁴ Mnoho francouzských departementů, původně samostatných států, si uchovalo vlastní jazyk, který byl chápán jako forma vyjádření nezávislosti na francouzské centralistické vládě. Z nejvýznamnějších vedle specifického případu Alsaska lze uvést Akvitánii, Gaskoňsko či Bretaň.

Z toho důvodu francouzská vláda velmi tvrdě potlačovala původní německý charakter alsaského obyvatelstva a nesmiřitelně bojovala proti výskytu tzv. patois, nekodifikovaných substandardních variet, většinou nepsaných, a proto bývá tato perioda násilné asimilace v Alsasku označována za období jazykového teroru („terreur linguistique“ – srov. Schiffman 1996: 112, 136 a Spolsky 2004: 73). Více než dvě stě let francouzské nadvlády nakonec vedlo k pofrancouzštění alsaského obyvatelstva, takže němčina, hlavně v podobě nářečí, zůstala zachována jen na venkově; naproti tomu ve městech se téměř ve všech situacích, často ovšem vyjma komunikace v úzkém rodinném kruhu, používala jako dorozumivací jazyk francouzština.

Když v roce 1870 silicí Německo rozpoutalo tzv. německo-francouzskou válku, správně předpokládalo, že může alsaský region získat jako válečnou kořist. Již okupace Alsaska v září 1870 ukázala, že se v tomto případě jedná o území významným způsobem pofrancouzštělé a že bude třeba tezi o navrácení tohoto německého teritoria, jež je neoprávněně spravováno Francií, poupravit. Přesto, když se berlínská vláda rozhodla z jednotlivých německých území vytvořit jednotný celek, argumentovala při tom primárně jazykovou kontinuitou: Původní motto Francie „jeden národ, jeden jazyk“, opravňující k jazykovému teroru na územích s vlastním, stále živým dialektem, Německo přetransformovalo do hesla „jeden jazyk, jeden národ, jeden stát“, čímž se snažilo ospravedlnit vznik nové mocnosti sjednocující německý národ poukázáním na existenci společného jazyka jeho obyvatel (srov. Polenz 1999: 115).

Charakteristika jazykové situace v Alsasku

Původně alsaskou prestižní varietu představovala francouzština, kterou mluvily jak vyšší vrstvy, u nichž byla podle Rossého (1936b: 54) tato znalost považována za příznak kvalitního vzdělání, ale kterou ovládaly i vrstvy nižší, jež francouzštinu užívaly pro komunikaci ve formálních situacích. Po navrácení Alsaska Německé říši došlo k postupnému snižování statusu francouzštiny, protože, jak uvádí Philipps (1986: 167), „vojenské vítězství Německa nad Francií v roce 1870 znamenalo také vítězství němčiny nad francouzštinou“.⁵ Vedle demografických změn (odchodu frankofonního obyvatelstva a příchodu německých přistěhovalců)⁶ k tomu přispělo i zavedení němčiny jako vyučovacího jazyka ve školách, zvyšující se možnosti užívat německý jazyk a také pozitivní postoj k tomuto jazyku obzvláště ze strany německých přistěhovalců. Tak byly splněny všechny základní podmínky konstituující tři pilíře Grinova (2003: 44nn.) pojetí tzv. *policy-to-outcome-path*, politiky

⁵ V originále: „la victoire militaire de l'Allemagne sur la France en 1870 avait signifié aussi la victoire de l'allemand sur le français“ (Philipps 1986: 167).

⁶ Demografický vývoj v Alsasku byl od roku 1871 charakterizován postupným úbytkem frankofonního obyvatelstva, především vyšších vrstev, hlavně úředníků státní správy a učitelů, kteří opustili Alsasko a optovali pro Francii. Podle Reusse (1925: 384nn.) se jednalo o 378 777 případů opce registrovaných francouzskou stranou.

vedoucí ke zlepšení postavení jazyka: nejprve bylo dosaženo schopnosti se pomocí jazyka vyjádřit, dále byly nabídnuty možnosti jazyk v různých situacích užívat (především u soudu, ve státní správě a ve veřejných službách) a v neposlední řadě se rozvinul pozitivní postoj k jazyku.⁷ Z toho důvodu němčina postupně francouzštinu z většiny domén vytlačila a v 90. letech 19. století se sama stala etablovanou prestižní varietou.⁸

I po germanizaci Alsaska nicméně existovala skupina tamějších obyvatel, kteří francouzštinu záměrně užívali jako výraz opozičního postoje k Německu a jako subjektivní vyjádření politické příslušnosti k Francii. Ti, kteří francouzštinu neovládali, se se stejnou intencí uchýlovali k užití alsaského dialektu (srov. Hartweg 1987: 139, Rimmele 1996: 162).⁹ Francouzština si dále podle Hartwega (1987: 135), Rossého (1936b: 62) i Rimmele (1996: 76) udržela oblibu v Alsasku hlavně u ženské části obyvatelstva, protože si dlouhodobě uchovala v dívčích školách i přes zákaz německých úředníků status vyučovacího jazyka.

Oba alsaské dialekty, alemanský i rýnsko-francký, kterým mluvila menšina na severu Alsaska, představovaly varietu užívanou ponejvíce na venkově, v rámci rodiny a při neformálních příležitostech. Po roce 1870 se dialekty stále více přibližovaly podobě spisovné němčiny, mizela z nich hlavně slova francouzského původu, která do nich pronikla do roku 1870, kdy německé dialekty zastřešovala francouzština jako varieta spisovná. Tento stav byl také důvodem, proč Kloss (citováno podle Millara 2005: 55) oba dialekty označoval za nezastřešené externí dialekty.¹⁰

Příklady jazykového managementu v Alsasku: Zemský výbor, školství a vojenství

Než bude německá jazyková politika v Alsasku představena na konkrétních příkladech pomocí archivních materiálů, bude krátce zmíněno, jaká metodologie a jaké dokumenty byly pro tento výzkum použity.

⁷ Grin své pojetí *policy-to-outcome-path* popisuje takto: „I have [...] noted that the type of behaviour ensuring that a [...] language keeps being used will obtain if three conditions are met: capacity, opportunity and desire (or willingness). It follows that policy measures must focus on guaranteeing people's capacity to use their language, providing them with opportunities to use it, and encouraging their inclination, or desire to use it” (Grin 2003: 44).

⁸ V 90. letech došlo u alsaského obyvatelstva ke generační změně. Významná místa v alsaské státní správě získali ti alsací obyvatelé, kteří prošli německým školstvím a byli v kontaktu s německými přistěhovalci, čímž si vypěstovali pozitivní postoj ke standardní německé varietě.

⁹ Zmínky o alsacíně jako varietě, kterou by mluvčí vyjadřovali příslušnost k alsaskému regionu, se v archivních dokumentech nevyskytují. V případě, že německá administrativa diferencovala užití jazyka (převážně ve statistikách v doméně školství), primárně odlišovala německy a francouzsky hovořící obyvatelstvo; eventuálně v některých případech zmiňovala užívání patois, substandardních nepsaných variet regionálního charakteru (de facto alsaských dialektů).

¹⁰ *Dialects without an overarching standard/roofless dialects*, které Kloss (citováno podle Millara 2005: 55) definuje takto: „Most contemporary dialects have an ‘overarching standard’, a standard representation of a language of which the dialects are considered a part (even a ‘substandard’ part). For historical or political reasons, these particular dialects do not share this fate. Because they are not directly under the aegis of the standard language most closely related to them, they may be influenced by another standard language which may be a more distant relative [...]“

Archivní prameny představují historické dokumenty pocházející jednak z Departementálního archivu ve Štrasburku a jednak dokumenty, převážně normy zákonné povahy, pocházející ze štrasburské Národní a univerzitní knihovny.¹¹ Německé materiály byly sepsány kurentem a jejich tištěnou podobu představovala fraktura, francouzské dokumenty byly psány latinkou, tištěny pak antikvou.

Základními metodologickými koncepty byly analýza diskurzu a teorie jazykového managementu. Analýza diskurzu je v tomto případě – v souvislosti se sociální praxí – založena na analýze korpusu tvořeného různými texty pocházejícími z let 1870 až 1918, které se vztahují k tématu jazykové politiky v Alsasku. Diskurz byl v této souvislosti v návaznosti na Busseho a Teuberta (1994: 14), Junga (2001: 48) a Stenschkeho (2005: 14n.) definován jako soubor písemných projevů různých produktorů, které jsou skutečně v textech, jež se nacházejí ve vzájemném sémantickém a pragmatickém vztahu; náleží k jednomu tématu, intertextuálně spolu souvisí a lze u nich vysledovat historický vývoj. Texty konstituující diskurz byly analyzovány nejen po stránce jazykové, ale jejich význam byl interpretován s přihlédnutím k historickému a politickému kontextu, v němž archiválie vznikly, což je podmínka postulovaná Michelelem Foucaultem.¹²

Korpus historických dokumentů nejrůznější povahy bylo možno utřídit ve vazbě na teorii jazykového managementu. Bylo tak možné odlišit, zdali se aktéři jazykové politiky pohybovali na mikro- nebo na makrorovině a také to, k jaké sociální síti náleželi. Tato teorie dále umožňuje jednotlivé akty jazykového managementu v jinak velmi dynamických a ne vždy zcela přehledných procesech lokalizovat, a tak přiřadit jednotlivé texty ke konkrétním managementovým fázím. Další třídění korpusu textů představovalo rozdělení podle jejich povahy, zdali se jednalo o tzv. dispozitivy, tedy texty normativní jako např. zákony nebo nařízení, či o reakce alsaského obyvatelstva na ně, převážně ve formě dopisů či novinových článků. Jako základní se ukázalo dělení materiálů podle příslušnosti textu k určité doméně, pod níž si lze představit sociolingvistický koncept určený místem, účastníky a tématem komunikace jako např. školství, justici, média, administrativu nebo politiku (Werlen 2004: 335n.).

Jakou konkrétní podobu aplikace teorie jazykového managementu na jazykovou politiku Německé říše v Alsasku nabývala, bude ukázáno na vybraných příkladech z domén Zemského výboru, školství a vojenství.

¹¹ Jedná se o tyto instituce: Archives départementales du Bas-Rhin, ADBR, 5 rue Fischart, 67000 Strasbourg, France a Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg; 6 place de la République, BP 51029, 67070 Strasbourg cedex, France

¹² V Archeologii vědění Foucault (1992: 172) píše: „[R]ůzné texty [...] konvergují s institucemi a praktikami a nesou významy, které mohou být společné jedné celé epoše“.

Zemský výbor představoval alsaský parlament, regionální zastupitelský orgán, který vznikl v roce 1874. O čtyři roky později si jeho zástupci odhlasovali jednací řád, v němž bylo kodifikováno rovnoprávné postavení obou zemských jazyků, jak němčiny, tak francouzštiny.

Přestože jednací řád předpokládal bilingvismus na všech úrovních, faktická situace se od té uzákoněné podstatně odlišovala, protože většina alsaských poslanců užívala pro své projevy v Zemském výboru výhradně francouzštinu. A právě této odchylky od očekávání, že oba jazyky budou v regionálním alsaském zastupitelském grémiu užívány ve stejné míře, si jak němečtí úředníci v Berlíně, tak i zástupci ve Štrasburku povšimli a hodnotili tuto situaci velmi negativně, jak dokládá i dopis zemského místopředsedy v Alsasku německému kancléři Bismarckovi:

„Pouze zástupci vlády hovoří německy. Tento stav s sebou přináší také mnoho negativ: Jednak dochází k urážce němectví, když jsou jednání zástupců německé země vedena francouzsky. Dále tento postup činí veliké potíže zástupcům vlády, kteří musí pozorně sledovat rychle přednášené francouzské projevy a současně přemýšlet o odpovědích na jednotlivé body v německém jazyce. [...] Z toho důvodu jsem nabyl plného přesvědčení, že není možné, aby stávající situace nadále přetrvávala“ (Štrasburk, 12. února 1881. Secr. St. 81. 27 AL 9, ADBR).

Vedle negativního hodnocení stavu, kdy zástupci německé země hovořili v německém politickém grémiu francouzsky, tedy jazykem nepřítele, obsahoval tento dopis také návrh korektivního opatření, jak vzniklou situaci řešit. Tímto plánem mělo být vypracování říšského zákona, který by ustavil německý jazyk jako jediný úřední jazyk Zemského výboru. Poslední proběhnuvší fází jazykového managementu byla implementace jazykové normy, která německý jazyk prohlásila za jediný úřední jazyk Zemského výboru, jak dokazuje následující citát:¹³

¹³ Pokus o implementaci tohoto politického opatření ze strany německých úředníků vyvolal v alsaském parlamentu naprostý nesouhlas, což mělo za následek zahájení nového procesu jazykového managementu. Německý zákon zavádějící němčinu jako jediný úřední jazyk v Zemském sněmu byl alsaskými zástupci chápán jako odchylka od původní normy obsažené v jednacím řádu z roku 1878, kde oba jazyky zaujímaly stejné postavení. Alsaští politikové si této odchylky povšimli a hodnotili ji velmi negativně, což vyústilo v návrh korektivního opatření. Tím se stala petice alsaských poslanců požadující odvolání německého jazykového zákona, která mohla být také úspěšně implementována – kdyby do schvalovacích procesů v Říšském sněmu a radě na popud štrasburského místopředsedy nezasáhl německý ministr vnitra, který využil všech (i nezákonných) prostředků, aby německé poslance přesvědčil, že je třeba se vyslovit proti alsaské petici.

„§ 1.

Jednání Zemského výboru Alsaska-Lotrinska jsou veřejná. Úředním jazykem je němčina.

§ 2.

Členům Zemského výboru, kteří nejsou znalí němčiny, je dovoleno předčítání písemných projevů. Tyto musí být vyhotoveny v německém jazyce“ (Zákon o veřejnosti jednání Zemského výboru Alsaska-Lotrinska a o úředním jazyku. Z 23. května 1881. 27 AL 9, ADBR).

Doména školství

Ve školství narazila německá správa na vzdělávací systém podle francouzského vzoru a na francouzštinu etablovanou jako vyučovací jazyk. Protože si byla vědoma důležitosti této domény nabývání jazyka, ustavila německá administrativa ihned po převzetí moci na všech školách jako vyučovací jazyk němčinu (srov. Rossé 1936b: 57).

Na gymnáziích byla němčina zavedena až v roce 1873, do té doby platila velmi liberální přechodná ustanovení zajišťující významný status i francouzštině. Od roku 1873 ale začala být francouzština na gymnáziích vyučována jen jako cizí jazyk, a to s klesající hodinovou dotací. Zatímco původně se jednalo o 4 až 6 vyučovacích hodin týdně, rok 1878 přinesl snížení na 3 hodiny a rok 1883 pak dokonce na pouhé 2 hodiny týdně.

Tyto předpisy snižující počet hodin věnovaných francouzštině byly ze strany alsaských obyvatel, jichž se bezprostředně týkaly, chápány jako odchylky od dosavadní praxe, která vzbuzovala očekávání, že francouzština bude vyučována 4 až 6, resp. 3 hodiny týdně. Toho si alsasští obyvatelé povšimli a svou negativní reakci na zavedení nového nařízení vyjádřili v petici z 20. června 1883:

„Omezení vyučování francouzštiny [...] vyvolalo v celé zemi bolestný dojem [...]. [Není] těžké rozpoznat, že budou těžce dotčeny [hospodářské] zájmy, neboť omezením francouzštiny budeme ochuzeni o část vlastního dědictví a hlavní nástroj naší denní práce. V denním obchodním styku jsme rozhodně odkázáni na použití francouzštiny a ještě dlouho budeme [...]. [...] Když uvážíme, že je výuka francouzštiny v okolních německých státech lépe promyšlena než v Alsasku, nabízí se domněnka, že se zde někdo snaží o úplné vymýcení francouzského jazyka. [...] [C]ísařské vládě Alsaska-Lotrinska nepochybně neuniklo [...], že příhraniční region, jako ten náš, je významně povolán k tomu, aby zprostředkoval kontakty mezi německy a francouzsky mluvícími

zeměmi, k čemuž je v první řadě nezbytná znalost obou jazyků“ (Petice. Štrasburk, 23. listopad 1883. 7317. 27 AL 612, ADBR).

V této petici, textu náležejícím do evaluačního diskurzu, její signatáři také navrhli korekci opatření, které omezovalo počet hodin francouzského jazyka na pouhé dvě hodiny týdně, a návrat k původní vyhlášce, na jejímž základě měla být francouzština vyučována tři hodiny v týdnu. Alsaský místodržící ale odmítl navrhovanou korekturu uvést v praxi, situaci hodnotil tak, že je třeba počkat, zdali se nové opatření zavádějící dvě hodiny francouzštiny týdně neosvědčí (Štrasburk, 28. listopad 1883. O. S. 6065. 27 AL 612, ADBR). Odlišná evaluace alsaských obyvatel na straně jedné a německé správy na straně druhé přetrvávala po celý rok. Když se na stranu signatářů petice nakonec přidal i alsaský a francouzský tisk a negativní hodnocení tedy převážilo, byl požadavek obsažený v petici nakonec implementován a francouzština byla na gymnáziích opět vyučována původní tři hodiny týdně.

Doména vojenství

Tato doména patřila podle Kaplana s Baldaufem (1997: 275) i Spolského (2004: 46) k doménám majícím významný vliv na status jazyka.

Na počátku 20. století došlo k zákazu užívání francouzštiny pro všechny osoby vykonávající povinnou vojenskou službu, ať ve službě či mimo ni. Podnětem byl případ alsaského jednorozhodního dobrovolníka jménem Vogt, který se podle novinových článků a dopisů dochovaných v archivu ve svém volném čase procházel s dámou v zoologické zahradě a při této příležitosti mluvil francouzsky. Jeho privátní rozhovor byl vyslechnut důstojníkem v civilu, který použití francouzštiny považoval za odchylku od normy, jelikož jazykem velení v rámci německé armády byla i v Alsasku ustanovena němčina. Protože si důstojník v civilu francouzského rozhovoru povšiml a vyhodnotil jej velmi negativně, rozhodl se jednorozhodního dobrovolníka za tento přestupek udat, přičemž předpokládal, že jako korektivní opatření na mikroúrovni Vogtovi velitelé navrhnou sankce pro tohoto vojáka a že na makroúrovni dojde k vydání nařízení, jež zakáže užívání francouzštiny jako prostředku komunikace všem vojákům sloužícím v německé armádě. To se nakonec i stalo, když bylo navržené opatření implementováno jako rozkaz formulovaný „Dokud nosíte uniformu, budete mluvit německy!“ (Straßburger Neue Zeitung. 9. červen 1910. 87 AL 1034, ADBR).

Hodnocení celého případu ovšem neprovedli jen němečtí vojenští velitelé, kteří nakonec implementace svých korektivních opatření dosáhli, ale evaluace probíhala i u jiných aktérů jazykového managementu, u novinářů. O této aféře informovaly jak alsaské, tak francouzské

noviny, což znamená, že si daného případu jako odchylky od normy povšimly a že tuto událost vyhodnotily – a to velmi negativně jako případ jazykové šikany s poukazem na to, že „donkichotský boj proti francouzskému jazyku a nápisům vedl k absurdnímu řešení“ (Jak dlouho ještě? Landeszeitung. 1. červen 1910. 87 AL 1034, ADBR). Jak jejich hodnocení vypadalo, dokládá následující citát z Frankfurter Zeitung:

„Jednoroční dobrovolník, člen staré, vážené mühlhausenské rodiny, se při procházce v zoologické zahradě bavil s dámou francouzsky. Toto zaslechl důstojník v civilu a neměl nic lepšího na práci nežli mladíka u jeho regimentu udat. [...] Výsledek: Dobrovolník, který se choval bezúhonně, dostal pořádnou důtku spolu s ujištěním, že jakékoliv povýšení je pro něj vyloučeno“ (Zakázaná francouzština. Frankfurter Zeitung, Nr. 145. 28. květen. 1910. 87 AL 1034, ADBR).

Novinář jako aktér ale nedisponoval takovou mocí, aby mohl vojenským představitelům vnutit svá hodnocení, jakož i návrhy korektivních opatření, které by spočívaly v tom, že vojenská správa odvolá své nařízení povolující jen užití německého jazyka. Proto byl jazykový management ze strany tisku ukončen na úrovni návrhu korektivního opatření, jež ale nebylo nikdy implementováno.

Analýza jazykové politiky Německé říše v Alsasku

Jako vhodný prostředek pro analýzu jazykové politiky Německé říše uplatňované v Alsasku v letech 1871 – 1918 se jeví právě teorie jazykového managementu. Na jejím základě lze totiž popsat jednak vzájemný vztah mezi mikro- a makrorovinou jazykověpolitických opatření, stejně jako odlišit aktéry pohybující se na těchto rovinách, a dále lze využít dělení jazykového managementu do pěti fází k podrobnější analýze jednotlivých případů jazykové politiky. Toto dělení dokáže nejen odlišit aktéry jazykové politiky podle moci, jíž disponovali, ale také diferencovat prostředky, jimiž se jazyková politika uplatňovala, s ohledem na jejich úspěšnost, tedy zdali po jejich přijetí jazykový management postoupil do další fáze či nikoliv.

V rámci odchýlení se od normy jako první fáze jazykového managementu je třeba oddělit fáze odchylky od normy na straně jedné a odchylky od očekávání na straně druhé, jak činí i Neustupný/Nekvapil (2003: 185).¹⁴

¹⁴ Nicméně toto právněpozitivistické dělení se zdá být příliš formalistické, proto lze navrhnout dělení jiné, a to na normativní a kognitivní očekávání (Luhmann 1987: 30, 42n.). Očekávání obecně je možno definovat jako hodnocení, které jedinci umožní chovat se takovým způsobem, aby bylo jeho chování akceptováno (Luhmann 1987: 33nn.). Zatímco kognitivní očekávání představují taková očekávání, jejichž nenaplnění vede k pozměnění očekávání samotných, nejsou očekávání normativní pozměněna ani poté, co jsou nenaplněna. U kognitivních očekávání neexistuje žádná norma, která by byla chováním individua porušena, a tedy, pokud dojde k odchýlení se od kognitivních

Další fáze povšimnutí si odchylky a její (především negativní) hodnocení byly v rámci analyzovaných dat často spojeny. Zřejmě nejdiferencovaněji se hodnocení projevilo v doméně vojenství, kdy byl případ vojína Vogta hodnocen v různých periodikách; právě novinové články jsou pro hodnocení v rámci managementu jedním z nejcharakterističtějších druhů textu.

K přijetí korektivních opatření došlo nejen proto, aby byl jazykový problém eliminován, ale také proto, aby došlo k sankcionování aktéra, který se dopustil odchylky od očekávání. Podoba akčního plánu ve vysoké míře závisela nejen na charakteru odchylky od normy/očekávání či na pozici aktéra, který akční plán vypracovával, ale významnou roli v této souvislosti hrály i argumenty obsažené v hodnocení povšimnuté odchylky, jejich podoba totiž konečnou formu akčního plánu ovlivnila nejpodstatněji. Vhodný akční plán měl být v poslední fázi jazykového managementu také implementován. Pro jeho úspěšnou realizaci v praxi se ukázalo jako nezbytné, aby byl plán buď akceptovatelný jazykovým společenstvím či aby měl aktér, který jej má v úmyslu prosadit, dostatečnou moc, aby tak učinil i přes odpor daného jazykového společenství.

Závěr

Na základě analýzy archivních materiálů je možno posoudit charakter jazykové politiky Německé říše v Alsasku. Od roku 1871 do 90. let (období generační změny u alsaských obyvatel) byla německá jazyková politika velmi liberální, protože čelila diglosní, resp. triglosní situaci stejně jako nepřátelskému postoji frankofonních alsaských obyvatel. Období od 90. let do vypuknutí 1. světové války lze charakterizovat postupnou germanizací alsaského teritoria, která byla jeho obyvateli akceptována. V době 1. světové války pak došlo k proměně aktérů vykonávajících germanizační jazykovou politiku v alsaském regionu, liberální němečtí úředníci byli nahrazeni vojenskou správou, která během čtyř let dokázala svými drakonickými netolerantními zásahy zničit vše, čeho německá politika na jazykovém poli od roku 1871 dosáhla (Phillips 1986: 166).

Po stránce metodologické se teorie jazykového managementu ukázala jako velmi přínosná, když bylo možno její aplikaci na korpus textů tvořících diskurz k jazykové politice v Alsasku v letech 1871 – 1918 tyto texty rozřídít a interpretovat. Nejen že jazykový management vycházející ze sociokulturní a komunikativní báze dokáže popsat průběh řešení jazykových problémů, ale tato teorie je také schopna ukázat úspěšnost jejich řešení v rámci historicko-politického kontextu.

očekávání, jedná se o neintencionální jednání (jako například v doméně vojenství, když kadet Vogt mluvil francouzsky). Naproti tomu normativní očekávání předpokládají existenci normy, proti níž jedinec intencionálně jedná, čímž normu porušuje a za což bývá sankcionován. Příkladem může být doména Zemského výboru, kde se více používala francouzština nežli němčina, přestože normativní očekávání předpokládalo identický status obou jazyků.

Literatura

- AMMON, Ulrich (1986): Explikation der Begriffe „Standardvarietät“ und „Standardsprache“ auf normtheoretischer Grundlage. In: Holtus, Günter/Radtke, Edgar (Hrsg.): Sprachlicher Substandard, Bd. I. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 1–63.
- AMMON, Ulrich (Hrsg.) (2000): Sprachförderung. Schlüssel auswärtiger Kulturpolitik. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- BUSSE, Dietrich/TEUBERT, Wolfgang (1994): Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. In: Busse, Dietrich/Hermanns, Fritz/Teubert, Wolfgang (Hrsg.): Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Opladen: Westdeutscher Verlag, s. 10–27.
- COOPER, Robert L. (1989): Language planning and social change. Cambridge: Cambridge University Press.
- FOUCAULT, Michel⁵(1992): Archäologie des Wissens. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- GLÜCK, Helmut (Hrsg.)³(2005): Metzler Lexikon Sprache. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler.
- GRIN, François (2003): Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional and Minority Languages. New York: Palgrave Macmillan.
- HARTWEG, Frédéric (1987): Die Sprachsituation im Elsaß zwischen 1870 und 1918. In: Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache, Bd. 7. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- JERNUDD, Björn H./Neustupný, Jiří V. (1987): Language Planning: For Whom? In: Laforge, Lorne (ed.) : Travaux du Centre international de recherche sur le bilinguisme. Québec: Les presses de l'université Laval, s. 70–84.
- JERNUDD, Björn H. (2000): Language management and language problems. In: Journal of Asian Pacific Communication 10/2, s. 193–203.
- JERNUDD, Björn H. (2001): Language management and language problems. Part 2. In: Journal of Asian Pacific Communication 11/1, s. 1–8.
- JUNG, Matthias (2001): Diskurshistorische Analyse – eine linguistische Perspektive. In: Keller, R./Hirsland, A./Schneider, W./Viehöver, W. (Hrsg.): Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Opladen: Leske + Budrich, s. 29–51.
- KAPLAN, Robert B./BALDAUF, Richard B. (1997): Language Planning. From Practice to Theory. Clevedon: Multilingual Matters.
- LUHMANN, Niklas³(1987): Rechtssoziologie. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- MILLAR, Robert McColl (2005): Language, Nation and Power. An Introduction. New York: Palgrave Macmillan.
- NEKVAPIL, Jiří (2006): From Language Planning to Language Management. In: Ammon, Ulrich/Mattheier, Klaus J./Nelde, Peter H. (Hrsg.): Sociolinguistica 20. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 92–104.
- NEKVAPIL, Jiří (2009): The integrative potential of Language Management Theory. In: Nekvapil, Jiří/Sherman, Tamah (eds.): Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents. (Prague Papers on Language, Society and Interaction). Frankfurt/Main: Peter Lang, s. 1–11.
- NEKVAPIL, Jiří/SHERMAN, Tamah (2009): Pre-interaction management in multinational companies in Central Europe. In: Current Issues in Language Planning. Volume 10, s. 181–198.
- NEUSTUPNÝ, Jiří V. (2002): Sociolingvistika a jazykový management. In: Sociologický časopis 38/4, s. 429–442.
- NEUSTUPNÝ, J. V./NEKVAPIL, J. (2003): Language Management in the Czech Republic. In: Current Issues in Language Planning 4/3-4, s. 181–366.
- PHILIPPS, Eugène (1986): Les luttes linguistiques en Alsace jusqu'en 1945. Strasbourg: La Société d'édition de la Basse-Alsace.
- POLENZ, Peter von (1999): Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. 19. und 20. Jahrhundert. Bd. III. Berlin: de Gruyter.
- REUSS, Rodolphe (1925): Histoire d'Alsace. Paris: Boivin.

- RICENTO, Thomas (2006): An Introduction to Language Policy. Theory and Method. Oxford: Blackwell Publishing.
- RIMMELE, Eva (1996): Sprachenpolitik im Deutschen Kaiserreich vor 1914. Frankfurt/Main: Peter Lang.
- ROSSÉ, Josef (1936a): Das Elsass von 1870 – 1932. Politische Geschichte. Bd. I. Colmar: Alsatia.
- ROSSÉ, Josef (1936b): Das Elsass 1870 – 1932. Geschichte der kulturellen und religiösen Entwicklung. Bd. III. Colmar: Alsatia.
- SCHIFFMAN, Harold F. (1996): Linguistic Culture and Language Policy. London/New York: Routledge.
- SPOLSKY, Bernard (2004): Language Policy. Cambridge: Cambridge University Press.
- STENSCHKE, Oliver (2005): Rechtschreiben, Recht sprechen, recht haben – der Diskurs über die Rechtschreibreform. Eine linguistische Analyse des Streits in der Presse. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- WERLEN, Iwar (2004): Domäne/Domain. In: Ammon, Ulrich/Dittmar, Norbert/Mattheier, Klaus J./Trudgill, Peter: HSK Soziolinguistik. Bd. 3.1. Berlin/New York: Walter de Gruyter, s. 335–340.

Prameny

- Štrasburk, 12. února 1881. Secr. St. 81. 27 AL 9, ADBR
- Zákon o veřejnosti jednání Zemského výboru Alsaska-Lotrinska a o úředním jazyku. Z 23. května 1881. 27 AL 9, ADBR
- Petice. Štrasburk, 23. listopad 1883. 7317. 27 AL 612, ADBR
- Štrasburk, 28. listopad 1883. O. S. 6065. 27 AL 612, ADBR
- Jak dlouho ještě? Landeszeitung. 1. červen 1910. 87 AL 1034, ADBR
- Straßburger Neue Zeitung. 9. červen 1910. 87 AL 1034, ADBR
- Zakázaná francouzština. Frankfurter Zeitung, Nr. 145. 28. květen. 1910. 87 AL 1034, ADBR

Analýza komunikativního jednání redaktora Otakara Svobody s důrazem na analýzu dialogu

Štěpánka Pašková

1. Úvod
 - 1.1. Materiál
2. Charakteristika pořadu
3. Úvodní komentář (prvky mluvenosti)
4. Rozhovor s hostem (analýza dialogu)
 - 4.1. Standardní a substandardní jazykové prostředky
 - 4.2. Vztah k partnerovi v rozhovoru
 - 4.2.1. Jména a oslovení
 - 4.2.2. Žádost o odpověď a další zdvořilostní formule
 - 4.2.3. Odvolávání se na autoritu hosta
 - 4.3. Otázkové repliky
 - 4.3.1. Rozhovor jako získávání věcné informace?
 - 4.3.2. Otázka jako žádost o ujištění
 - 4.3.3. Několikanásobné otázky
 - 4.4. Mechanismus střídání partnerů
 - 4.4.1. Prodlužovaná formulace otázky
 - 4.4.2. Přerušování
 - 4.5. Tematická výstavba dialogu
 - 4.5.1. Rozvíjení dialogu pomocí tematizace rématu
5. Závěr
 - Transkripční značky
 - Literatura

1. Úvod

K této analýze mě inspirovalo několik na sobě nezávislých soudů o projevu Otakara Svobody, redaktora a moderátora kulturního zpravodajství Události v kultuře na ČT 24. I z vlastního sledování (např. při poslechu rozhlasových pořadů o hudbě na ČRo, které O. Svoboda také připravuje a moderuje) vím, že způsob, jakým přemýšlí o kultuře, jak o ní mluví a jak se vztahuje k recipientovi, je, opatrně řečeno, svérázný. Z kritických ohlasů na tohoto redaktora je myslím nejvýstižnější článek P. A. Bílka, v němž autor glosuje televizní interview O. Svobody se spisovatelem T. Zmeškalem:

Rozhovor se Zmeškalem působí jak ze scének Monty Python nebo Fry and Laurie. Otázky typu „Jak jste na to přišel, napsat knihu? Jak jste na to přišel ji někam zanést?“ radikálně posouvají hranice kulturní publicistiky do území dosud neprobádaných. O knize ví Svoboda evidentně jen to, co zaznělo v reportáži. Člověk nečeká, že by to četl, zvláště když je to takhle rozsáhlé, ale že mu ty slečny v pozadí nějaké podklady nepřipraví? Sám to asi cítí, takže

dosud napsané šmahem odmítne: „To, co se o té knížce píše, je dosti obecné, řekněme. Řekněte, co jste sledoval za linku, o co vám šlo? Co jste měl v úmyslu sdělit? Já vím, že to zní banálně, ale zkuste nalákat čtenáře, proč by si měl jít vaši knihu (pohled na stůl a úporné hledání, jak se kniha jmenuje) koupit?“¹

P. A. Bílek i jiní publicisté² se zabývají „přínosem“ redaktora Svobody po obsahové stránce, kritizují redaktorovu nepřipravenost, plytkost (malou informační hodnotu) jeho příspěvků a samolibost jeho osoby.

Ve svém článku se zaměřím na analýzu komunikativního jednání Otakara Svobody (nebudu tedy sledovat jeho věcné znalosti a názory na kulturu); domnívám se ale, že se tu otevřou obdobná témata, jakých se dotkly již zmíněné kritiky. Nevyhneme se otázkám připravenosti a nepřipravenosti projevu, problematice nakládání s informací, ani tématu zdvořilosti v komunikaci.

Vybraný materiál nepodrobuji soustavnému popisu, ale zaměřuji se na nejvýraznější rysy komunikačního chování konkrétního moderátora v rámci mediálního dialogu konkrétního pořadu. Vybírám prvky nějakým způsobem zvláštní: nedodržování dialogických principů, zklamání očekávání, vybočení z rámce institucionálního dialogu... Práce se zaměří na ty prvky, které vypovídají o vztahu mluvčího k partnerům v komunikaci a které zachytí jeho jednání v interakci s druhými. Z analýzy by mělo také vyplynout hodnocení adekvátnosti komunikačního chování moderátora. Pomocnou metodou při sledování individuálního stylu moderátora bude komparace (srovnání projevů O. Svobody s projevem druhého moderátora, J. Svobody).

Práce se inspiruje současnou českou lingvistickou literaturou věnovanou analýze dialogu, a podobně jako ona bude využívat teoretického zázemí různých metodologií. Domnívám se, že různorodost analyzovaných jevů takový přístup vyžaduje. Uplatňují se tu tak nejen pojmy konverzační analýzy, pragmatické lingvistiky a analýzy diskurzu, ale například i teorie tematických posloupností F. Daneše.

1.1. Materiál

Pro výzkum komunikačních kompetencí moderátora O. Svobody je použito videozáznamů pořadů Události v kultuře a jejich transkriptů. Článek nejpodrobněji studuje úvodní komentáře moderátora a dále hlavně jeho rozhovory s pozvanými hosty. Analyzované dialogy byly vybrány s ohledem na to, aby ve vzorku byly zastoupeny rozhovory s jedním i více hosty, rovnoměrně

¹ Bílek, P. A.: Zmeškal a supi. A2, 2009, č. 4. Dostupné z WWW: <<http://www.advojka.cz/archiv/2009/4/zmeskal-a-supi-literarni-zapisnik>>

² Např.: Nenadál, A: Kulturní normalizace v televizi. Lidové noviny, září 2008. Dostupné z WWW: <http://www.lidovky.cz/kulturni-normalizace-v-televizi-d40-/ln_nazory.asp?c=A080925_103404_ln_nazory_mtr>

rozhovory s muži a ženami, s lidmi, které redaktor zná i nezná, s osobami různého věku, na různá témata (konfrontační, informační, vzpomínkové...). Vybrané pořady pocházejí z období od října 2008 do února 2009, nejsou tedy více než půl roku staré. Největší množství materiálu pochází z interview s Martou Kubišovou; Miroslavem Sehnoutkou; Tomášem Zmeškalem; se Simonou Houda Šaturovou a Alenou Nachtigalovou; Anetou Langerovou a Nikolou Langerem; Kryštofem Muchou a Karlem Mochem; Vladimírem Justem a Ondřejem Pechou. Pro účely zápisu využiji transkripčního systému aplikovaného ve studii S. Čmejrkové (2003, s. 113).

2. Charakteristika pořadu

Události v kultuře jsou hlavním kulturním pořadem zpravodajského programu ČT24. Jde o půlhodinový pořad vysílaný každý všední den ve 21.30, v němž se střídají dva moderátoři: Otakar Svoboda a Jiří Svoboda. Jejich pojetí pořadu (i individuální styl) se výrazně liší. Kromě pravidelného času a osob dvou moderátorů je neměnné i žánrové složení příspěvků (zprávy z kultury, reportáže a rozhovory). Cílem pořadu je informovat diváky o aktuálních kulturních událostech či problémech v kultuře, představovat umělce a jejich umělecký život a názory. Z hlediska žánru se tu propojuje zpravodajství se žánrem kritickým a podle mého i se zábavným.

Ty části pořadu Události v kultuře, na které se zaměřuje hlavní pozornost této práce, leží na pomezí psanosti a mluvenosti, připravenosti a nepřipravenosti. Jsou jimi úvodní moderátorův projev (v případě O. Svobody) a pak samozřejmě živé rozhovory s hosty. Pořad Události v kultuře zve hosty z různých uměleckých oborů: muzikanty, filmaře, spisovatele, architektky, výtvarníky, ... V jednom pořadu se odehraje jeden, dva či tři rozhovory, přičemž někdy rozhovor zabere i polovinu vysílacího času pořadu. Moderátor má v dialogu řídicí roli, uvádí hosta či hosty vsedě u stolu,³ rozhovory jsou někdy prokládány živými či reprodukovánými ukázkami tvorby.

3. Úvodní komentář (prvky mluvenosti)

Na začátku je nutné poznamenat, že Otakar Svoboda není příliš zdatný profesní mluvčí. Vysoké tempo řeči se v jeho projevu spojuje s nedbalou artikulací a obojí má často za následek sníženou srozumitelnost. Moderátor chybně frázuje, intonace jeho řeči nepodporuje logické členění výpovědi. Pauzy klade mluvčí uprostřed promluvových úseků, podle potřeby nádechu, a naopak hranice promluvových úseků smazává tam, kde by měl pomocí intonace výpovědní úseky oddělovat

³ Tento popis platí jen pro sledované období říjen 2008 – únor 2009. Od března 2009 se totiž podoba pořadu nepatrně změnila. Moderátor má teď k dispozici celé studio, nejen místa u stolu, což umožňuje větší (nejen komunikační) variabilitu.

(vítám vás při jejich **sledování v jejich závěru se podíváme na vystoupení...**).⁴ Na některá slova (bez ohledu na význam) dává důraz, a tak svůj projev ozvláštňuje: *začínají Události v kultuře dobrý večer vážení diváci.*

Nejdříve se pokusíme zjistit některé charakteristické rysy jazykového projevu moderátora, jak se projevují v rámci úvodních pasáží pořadu, ve kterých moderátor vítá diváky a seznamuje je s obsahem pořadu. Ačkoli je tato část pořadu vlastně dialogem, totiž dialogem s diváky, očekáváme v těchto promluvách spíše projev předem pečlivě připravený, případně čtený z čtecího zařízení (jako je tomu např. ve zpravodajském pořadu Události), projev spisovný. Tyto charakteristiky platí vždy pro projevy druhého moderátora, Jiřího Svobody, jehož úvodní texty jsou krátké (možno říci až strohé) a přehledné, vystavěné z krátkých vět. I zřetelná intonační linka napovídá, že jde skutečně o projev čtený. Promluva J. Svobody se tak dá bez potíží přepsat jako psaný text.

JS: Dobrý večer, dnes budou Události v kultuře patřit zpěvačce Anně K., divadlu Komédie a spisovateli Miloši Zapletalovi. Anna K. zahájí své jarní turné čtvrtého března v ostravském klubu Fabrik. Jejím hostem bude nový objev roku Marek Ztracený. Během svých koncertních cest se Anna K. zastaví ve dvanácti městech a její fanoušci se mohou těšit na průřez dosavadní tvorbou.

Moderátor Otakar Svoboda ale horizont očekávání diváka narušuje a pojímá své úvodní texty jinak. Možná tu hraje roli i nedostatečná příprava těchto projevů, jednotlivé díly pořadu se co do připravenosti moderátora liší (a to bude platit i pro rozhovory s hosty). Charakter úvodních projevů O. Svobody ale považují vždy za výsledek volby moderátora, nikoli za odchylku z předem plánovaného schématu „pečlivě připraveného, čteného úvodníku“.

Úvodní vstupy O. Svobody se skládají z dlouhých souvětí, celkově jsou delší ve srovnání s úvodníky J. Svobody. Pokud bychom je chtěli umístit na škále větší připravenost vs. menší připravenost anebo psanost (čtenost) vs. mluvenost projevu, pak se vždy přiklánějí spíše k druhému pólu (menší připravenost a mluvenost). V následujících ukázkách úvodníků můžeme sledovat prvky mluvenosti.

⁴ V tomto ohledu jsem ve svém pozorování došla ke stejným výsledkům jako autoři Analýz a hodnocení jazykové úrovně vybraných pořadů ČT (Čmejrková – Havlík – Kaderka, 2006, s. 5–6). Tyto analýzy se zabývaly starší podobou pořadu Události v kultuře, který byl sestaven z drobných zpráv, čtených na pozadí obrazového materiálu, a moderátoři v něm nevystupovali. Hodnocení jazykové úrovně Události v kultuře, k němuž dospěli, se ale týká také O. Svobody, jenž byl jedním z redaktorů a zprávy také četl: „Redaktoři a redaktorky především nedbale artikulují, někdy až na hranici srozumitelnosti (toto nebezpečí hrozí zejména u slov a slovních spojení, která nelze jednoduše vyvodit z kontextu: u metaforických spojení, osobních jmen a názvů uměleckých děl). Poslech zpráv ztěžují také chyby v intonaci a frázování, zejména používání zakončující melodie uprostřed věty nebo souvětí. Takto frázovaný text se jen velmi těžko sleduje.“

M: dobrý večer vážení diváci / poslední Události v kultuře tohoto týdne začínají / a budou věnovány kompletně filmu / jednak z důvodu / že v neděli budou vyhlášeny letošní ceny Oskar[†] / v Praze začíná rumunský festival / respektive Festival rumunského filmu věnovaný jeho / takzvané nové vlně / no a dnes také byla oznámena jedna / velmi zásadní informace týkající se českého filmu / filmu který vznikl po dlouhé době / kompletně v produkci České televize / a o tom se budu bavit s jeho režisérem / panem Filipem Renčem / dobrý večer⁵

M: Události v kultuře začínají: / vítám vás při jejich sledování / dobrý večer vážení diváci / v jejich druhé / a řekněme závěrečné části se budeme věnovat tak trochu vážné muzice / a sice jednomu neobyčejnému jevu / kdy se kvartet během jednoho koncertu změnil na oktet / ale na začátek se podíváme na jednu výstavu / živě / na výstavu která ještě nebyla otevřena / která dnes exkluzivně je otevřena v této večerní hodině pro Českou televizi / kde je kolegyně Martina Čurdová / a ta nám řekne / o jakou výstavu jde a kdo to tam vlastně vystavuje a tak dále.

Mezi výrazné prvky mluvenosti v úvodních promluvách O. Svobody patří tyto rysy:

- a) vztahy mezi větami v souvětí nejsou explicitně vyjádřené (viz bezespojkové připojení věty v *Praze začíná...* v prvním příkladu);
- b) tvoření rozsáhlých souvětí připojováním dalších vět pomocí koordinace (*o jakou výstavu jde a kdo to tam vlastně vystavuje a tak dále*) nebo rozvíjením pomocí přívlastkových vět;
- c) paralelní syntaktické konstrukce (*ale na začátek se podíváme na jednu výstavu, živě, na výstavu, která ještě nebyla otevřena, která dnes exkluzivně je otevřena...*);
- d) korektury a rektifikace (*začíná rumunský festival, respektive festival rumunského filmu; v těchto dnech, zítra fakticky; na začátku se podíváme na návštěvu operní návštěvu muže*); redundantnost (*v jejich druhé a řekněme závěrečné části*);
- e) lexikální prvky: přídatný výraz **no**, vycpávkové výrazy: *řekněme; se budeme věnovat tak trochu vážné muzice*; větší výskyt deiktik; opakování (malá diferenciacce) slov a konstrukcí (*se podíváme na jednu výstavu, živě, na výstavu, která...; Události v kultuře začínají a začnou a celou první polovinu se budou věnovat*), neurčitost (*vychází takové retrospektivní dývýdýčko*)
- f) kontextualizace: *ale na začátku jak říkám je na řadě Marta Kubišová; já teď poprosím o krátkou ukázkou z tohoto dývýdýčka*

⁵ Distribuce intonačních a pauzových předělů v projevu O. Svobody je svérázná, přepis si neklade za cíl naprosto věrně postihnout reálnou podobu těchto předělů.

V rámci úvodníku moderátor O. Svoboda (ve srovnání s J. Svobodou) volí vždy vyjadřovací prostředky blížíci se spíše pólu mluvenosti, nepřipravenosti, neformálnosti. Znamená to, že moderátor se snaží odklánět od strohosti, strnulosti připraveného monologického mediálního projevu, chce svůj projev oživit, pociťuje i tuto úvodní pasáž jako úzce související s aktuálním děním ve studiu. V těchto promluvách se mluvčí odchyluje od očekávaného žánru a projevuje se v nich jeho individualita.

4. Rozhovor s hostem (analýza dialogu)

4.1. Standardní a substandardní jazykové prostředky

Rozhovory v pořadu Události v kultuře (na rozdíl třeba od výše zmíněných úvodníků) patří mezi promluvy, od kterých se neočekává závazně spisovnost, které už tím, jaká témata a jaké účastníky komunikace volí, počítají s jistým odlehčením. Zmiňme se jen krátce o úrovni jazykového projevu O. Svobody z hlediska standardních a substandardních prvků. Rysem, který podle mého názoru silně působí na vnímání jazykového vyjadřování moderátora jakožto uvolněného či familiárního, je nedbalá a neortoepická výslovnost, ať už jde o zkracování vokálů (*nemýlim, říkála*), elizi hlásek (*eště, dyž, kerá*), redukovanou výslovnost (*ňáká, jesi*), či jiné jevy. V otázce srozumitelnosti je tedy projev Otakara Svobody spíše méně vstřícný k divákům.

Zajímavá je pak situace v lexikální rovině, kde se objevují na jedné straně vyprázdňená slova a obraty a na druhé slova aktualizovaná. Na žánr uvolněného mluvení o kultuře tak upomínají desémantizované výrazy *věc, kousek, záležitost* (*pustíme si další věc; kromě těch základních jednadvaceti kousků* (ve smyslu písní); *ukázky z těch různých filmů a teda televizních záležitostí*). Mechanicky a bez snahy o stylové rozrůznění mluvčí používá obraty a výrazy spojené s členěním pořadu a s děním ve studiu, například sloveso *podívat se*: *na začátku se podíváme, pojďme se nejprve podívat...* Sloveso *podívat se* často používá ve smyslu „zaměřit se na“, „obrátit se k tématu“: *my se teď podíváme alespoň telefonicky do Frankfurtu na knižní veletrh*. V lexiku se kromě slangových výrazů profesních (*posaz, fejdaut, song*), objevují další substandardní prvky (*mírnyx dýrnyx, holt, horem dolem, vystříhnout duet*). Moderátor s oblibou svůj slovník ozvláštňuje, používá okazionalismy, aktualizované výrazy (*kašlači, profesorování, protivné, náprotivné strany, předkapelník, předmuž, kváziklip*) a slova expresivní. Zároveň si moderátor ale uvědomuje, že by měl raději volit standardní jazykové prostředky, což mu doporučuje i Kodex České televize.⁶ Fakt,

⁶ Kodex České televize, kapitola 9.2: Česká televize má za povinnost vždy s ohledem na téma a žánr uvážlivě volit a pečlivě užívat jazykových prostředků. Hlasatelé, moderátoři a redaktori zpravodajských a aktuálněpublicistických pořadů jsou povinni vyjadřovat se v pořadech zásadně spisovným jazykem, ledaže by citovali či interpretovali výrok či

že toto reflektuje, se projevuje zmírňováním substandardních výrazů pomocí metajazykových poznámek.

*M: soustředíte kolem sebe kvalitní autory / byla to vaše náhoda / byl to váš záměr nebo se na vás **takzvaně** lepili sami?*

*M: jestli se na tom neživí třeba nějaký velký aparát lidí / kteří to prostě schramstnou ty prachy / a pak to de / **když to řeknu takhle ostře** / a pak těm nevidomým nakonec přijde desetina*

*M: pojede s váma předkapela nebo předkapelník / **řeknu** / předmuž předmuž*

*M: tohle zas byl Boban Vondráček nebo Bohuslav Vondráček [MK: a Jan Šnajdr ((= Schneider))] **abychom nebyli familiérní** / Jan Šnajdr*

*M: vy ste **člověk od fochu** ...vy ste vy ste myslím **základním povoláním umělec výtvarník** / tak vy byste měl jaksi tmelit tyto dvě funkce ne? ((oprava ke standardní podobě v rámci jedné repliky))*

4.2. Vztah k partnerovi v rozhovoru

V následující kapitole se posuneme k samému jádru této práce, totiž k výzkumu komunikačního chování moderátora v interakci s komunikačními partnery. Může se zdát, že analyzovaný materiál je natolik rozdílný co do komunikační situace, že ani není možné vystihnout nějaké jednotící rysy.

Charakter dialogu je vždy těsně závislý na individualitě (temperamentu) pozvaného hosta, na tom, zda ho moderátor zná, jakou autoritou pro něj host je. Druhým konstitutivním rysem je téma rozhovoru, některá témata např. vyvolávají konfrontační dialog, jiná naopak přátelský a podobně. Důležitým faktorem je i to, jak velkou přípravu moderátor rozhovoru věnoval. I přes takovou rozmanitost komunikantů a komunikátů se ale dají vysledovat v komunikačním jednání moderátora spojující rysy. Nejprve se zaměříme na některé výrazné jevy postihující vztah moderátora k partnerům v dialogu.

chování jiné osoby nebo by se použití nespisovného výrazu jevílo nezastupitelným vzhledem k situaci (například uchování autenticity rozhovoru nebo užití reportážní licence podle čl. 16.17 apod.).

4.2.1. Jména a oslovení

Hosté jsou do studia zváni vždy při nějaké příležitosti, pořád se snaží upozorňovat na aktuální problémy či aktuální kulturní akce. Hosté (a případně jejich dílo) jsou vždy alespoň minimálně představeni. Někdy formou reportáže, jindy formou komentáře moderátora. Každý rozhovor Otakar Svoboda tedy zahajuje představením hosta divákům a jeho přivítáním. Signifikantním prvkem této (pro celý dialog velmi důležité) části rozhovoru je, že moderátor často zapomene jméno svého hosta, nebo ho zkomolí. Taková úvodní (ač nechtěná) nezdořilost může mít na partnera v hovoru i negativní, degradující vliv.

M: ze Salzburku do pražského studia Adriana Barto e Kučerová / sopranistka ze Slovenska / promiňte: / našim druhým hostem dnešním

V předchozím případě se moderátor opravil a za chybu se omluvil, většinou tomu ale tak není:

*M: ale na začátku se podíváme na Džona Daulenda ((= John Dowland)) tak / jak se na něj dívá trio vedené Zdeňkem e ((gesto)) Vladimírem Mertou / **já sem se normálně** / Vladimírem Mertou / Janou Levitovou ((= Lewitová)) a Zdeňkou Kopečnou / kteří sedí zde ve studiu...*

*M: na začátek si budeme povídat o Aňe Anetě Langerové / **já to nevysvě nevyslovím** ((AL: smích)) to méno / kerá už tady sedí vedle mě ve studiu dobrý večer*

*M: ((na závěr dialogu)) paní Simona Houda sé e **ješišmarja sem zapomněl vaše přímení***

SŠ: Šaturová

M: Šaturová a paní Alena Nachtigalová / děkuju vám za návštěvu ve studiu / mějte se moc hezky

V těchto třech případech moderátor reflexi své chyby verbalizuje, a tak chybu ještě zvýrazní. Jeho reakce na chybné označení hosta navíc není zaměřena ve smyslu omluvy, ale mluvčí přitom ukazuje na sebe (*já sem se normálně* (přerekl), *já to nevyslovím to méno*, *sem zapomněl vaše přímení*).

Stejně jako nepamatovat si jméno hosta je netaktní, když si moderátor nepamatuje (nebo nepřipraví) základní informace o autorovi a jeho díle, například název knihy, o které se mají s hostem bavit. V následujícím případě moderátor hledá název díla v poznámkách, toto gesto zachytí nejenom diváci, ale i host.

M: já vím že to zní banálně / ale zkuste jenom nalákat čtenáře / proč by si měli jít vaši knihu ((hledání v poznámkách)) Milostný dopis klínovým písmem což zní slibně koupit.

Dalším rysem komunikace v dialogu je u O. Svobody fakt, že partnera během rozhovoru neoslovuje ani jménem či příjmením, ani titulem nebo funkcí. Na koho se v rozhovoru obrací, to poznáme jen z kontextu a někdy také podle toho, že některým hostů tyká, jiným vykává. Hostům, které osobně zná, tyká, aniž by to divákům předeslal, vysvětlil. Domnívám se, že tento fakt týkající se nulového oslovení vypovídá o tom, že moderátor chápe situaci jako blízkou interakci partnerů v rozhovoru, jako komunikaci silně kontextově zapojenou, ve které není potřeba explicitně oslovovat.

M: jak moc / eště jednu otázku e: na vás / jak moc je tohle pro vás postava zajímavá...

4.2.2. Žádost o odpověď a další zdvořilostní formule

Z prostředků, které má moderátor na výběr při žádosti hosta o odpověď nebo při uvozování otázkové repliky, si O. Svoboda vybírá takové, které na škále zdvořilosti stojí spíš níže. Namísto zdvořilejšího kondicionálu, který se objevuje v replikách J. Svobody (*zajímalo by mě; na to bych se zeptal*), je v promluvách Otakara Svobody iniciační replika často provedena formou imperativu (*eště mi řekněte jednu věc; řekněte, proč jste se pustil do Švejka a proč právě u Hybernů; eště jedno máte zajímavé jméno ve výhledu, řekněte nám ho*). Při uvozování otázkové repliky užívá oznamovacího způsobu (*ještě se vás zeptám; eště jednu otázku na vás; tak já teď se obrátím na vás; mně de spíš o to...*).

Obecně využívá moderátor O. Svoboda explicitních prostředků vyjadřování zdvořilosti spíš méně než více. Málokdy se moderátor omlouvá za přerušení hosta, pokud reflektuje vlastní omyl, je to podobné.

M: já sem vybral na závěr / aby se to aspoň trochu hodilo k tomu co děláme něco úplně jiného / a sice Āna Postridže ((= Ian Bostridge)) vynikajícího britského tenora / který před časem nazpíval mimochodem Janáčkovy písně Po zarostlém chodníčku a tak dále dokonalou češtinou

MS: jo?

M: on si s tím vyhrál natolik / jesi to neříkám špatně teda

MS: no Po zarostlém chodníčku asi né / ale

M: a: dobře / já jenom správně / zazpíval jenom jeho písně dobře / a: tady bude zpívat s Antoniem Papánem ((= Pappano))...

M: na poslední ukázkou bych poprosil ještě abychom se podívali a to je současnost dá se říct

MK: ano

M: začátek druhého tisíciletí

...

MK: zpívá se mi velmi dobře [musím si to zařukat] na něco co nehoří

M: [já sem říkal předtím druhé tisíciletí ()]

4.2.3. Odvolávání se na autoritu hosta

Otázky jsou často teprve rozvitím tematické části moderátorovy repliky, v níž stojí nějaké konstatování. Toto konstatování, „odrazová“ informace, pochází většinou z jediného zdroje, a sice ze souboru znalostí či názorů samotného moderátora. V rozhovorech pořadu Události v kultuře nemají moderátoři (i vzhledem k povaze tématu) potřebu citovat jiné zdroje a hosta s nimi konfrontovat, jak o tom např. píše O. Müllerová (2003) v souvislosti s rozhlasovým pořadem Presklub. V pořadech, kdy se dialog vede na téma moderátorovi blízké, se mnohem více stírají hranice mezi hosty (odborníky) a moderátorem, moderátor vystupuje také v roli odborníka, sám vysvětluje, vypráví, hodnotí. Spíše se prosazuje, než že by stál v pozadí.

M: no každopádně to bylo znát třeba i na té Variety párty kde byli představováni režiséři / která dřív bývala v tom drahém hotelu v Naco nad Park City a nyní byla ve stanu v rámci Park City evidentně daleko levnější / ale tak na druhé straně proč ne je to nezávislý festival / dopadne krize na Karlovarský festival / máte nějaké_?

M: je: krize to víme všichni aspoň se o ní mluví / k nám ještě nedorazila tak úplně nárazově jak zatím pouze v nízkých cenách benzínu a v zlevněných oděvech někde támhle v oděvních řetězcích / nicméně lze očekávat že se krize pokud přijde dotkne především podobných oborů jako je klasická hudba protože jsou nejvíc na ráně / lidi si umí odpustit hudbu nikoliv jídlo / když zjednoduším / bojíte se?

Otakar Svoboda při zacházení s „odrazovou“ informací ale někdy používá zdvořilostní kontaktní prvek odkazování k autoritě hosta. Tímto prvkem naopak dává najevo svému hostu, že

v rozhovoru vystupuje pouze jako zprostředkovatel, jde o prvek, jímž mluvčí vyjadřuje partnerovi uznání (maximally uznání a skromnosti podle G. Leeche).

Prvky, jimiž moderátor ve svých replikách odkazuje na autoritu svého hosta, se objevují hlavně v rozhovorech s těmi osobnostmi, jejichž sociální roli, autoritu či znalosti moderátor vysoce respektuje. Výrazněji se tento fenomén projevuje například v rozhovoru s Martou Kubišovou.

*M: pak si pustíme skladbu kterou pro vás napsal Jiří Brabec **pokud se nemýlím** / Modlitbu [MK: ano ano] pro Martu*

*M: tak to je písnička kde s vámi duet nezpívá Helena Vondráčková / ale Milan Hajn ((= Hein)) šéf divadla kde hodně vystupujete / **pokud se nemýlím** / [MK: ano] todle je ale ve Vinohradském divadle **jak ste mi řekla...***

*M: ale já myslím že to tak není že vlastně teď se dospělo k jakémusi konsensu / **nebo to vidím špatně** / co tomu říkáte vy zvenčí?*

4.3. Otázkové repliky

4.3.1. Rozhovor jako získávání věcné informace?

Výše zmíněný zvyk představovat hosta a jeho práci ať už reportáží nebo slovním komentářem je praktický. Reportáž nebo komentář totiž poskytnou konkrétní informace, materiál, který lze pak v rozhovoru rozvíjet.

A naopak, v případě, že moderátor rezignuje na podání podrobnějších informací o plánované akci (co, kdy, kde) v úvodu, probírají se tyto informace v rámci rozhovoru, což nepovažují ani za přehledné (vzhledem k divákům), ani za taktní vůči hostu.

Rozhovor v takovém případě může nabýt charakteru zkoušení z věcných informací:

M: dobře / a bude to kde a v kolik hodin?⁷

MS: bude to v Rudolfinum / druhého března

M: v Dvořákově síni

MS: ano / v Dvořákově síni / příští pondělí

M: v devatenáct hodin

⁷ Případ, kdy je tázací zájmeno v postavení na konci věty, můžeme označit za další substandardní prostředek. Moderátor O. Svoboda tento syntaktický prvek užívá poměrně často.

M; MS ((současně)): třicet minut

Vhodnější by myslím bylo na začátku shrnout všechny věcné informace o plánované akci či o probírané věci, a v rozhovoru se pak věnovat takovým tématům, ve kterých může host projevit svou jedinečnost. Moderátor by měl poskytnout hostovi prostor hlavně pro vyjádření jeho názorů a osobních zkušeností, právě proto je do studia host – odborník ve svém oboru – pozvaný. „Součástí taktního chování moderátora je volba témat, o nichž ví nebo předpokládá, že budou partnerovi vyhovovat [...]. Dá-li moderátor svému hostu možnost předvést se, zapůsobit na diváky, postupuje přesně podle Leechovy maximy taktu: snaží se maximalizovat zisk partnera (hlavně diváků) a minimalizovat jeho ztráty (na oblibě, na prestiži)“ (Hoffmannová, 1994, s. 195). Sám moderátor reflektuje své vlastní porušení této maximy, když pokládá určitou otázku, přestože ví, že půjde mimo hostův zájem, mimo jeho vědomosti.

M: ...napadlo tě poslouchat na ty sluchátka tu hudbu někdy / máš z toho nějaký pocit třeba pustěj ti děti něco říkaj tati hele tohle je dobré / ty si to pustíš do hlavy působí to na tebe nějak?

MS: tak samozřejmě že přes sluchátka se poslouchá žejo / tak to je normální tak tam není ten rozdíl v tom vjemu příliš veliký

*M: a kvalita_ těch komprimovaných věcí / **nepoznáš nezabýváš se tím***

MS: to bych

*M: **nechceš se do toho pouštět***

MS: né já tomu nerozumím / tohle / to já prostě du po jinejch věcech...

Výběr takových témat, ve kterých by host mohl co nejvíce rozvinout svou individualitu, samozřejmě vyžaduje redaktorovu hlubší znalost probírané věci. Tehdy, když moderátor o věci nic neví, musí jeho otázky logicky zůstat na stupni největší obecnosti, nemohou se ptát na příčiny, vnitřní souvislosti a názory.

M: jak (já) jaká byla anabáze celé té knihy / jak ste na to přišel napsat knihu / jak ste na to přišel jí někam zanést a chtít po někom aby jí vydal / jak jak tohle člověka zraje?

TZ: tak já sem v podstatě vystudoval anglickou literaturu a vlastně píšu nějaký literární útvary už dvacet let

*M: **co to bylo za útvary?***

TZ: povídky eseje básničky prostě všechno možné

*M: **takže tohle není debut z vašeho pohledu?***

TZ: no jako není to první věc kterou sem napsal / rozhodně to ne

M: vydávali vám to někde nebo časopisecky?

TZ: malé časopisy / no ano časopisecky...

Otázky zachycené v příkladu (moderátorova druhá, třetí a čtvrtá replika) patří mezi otázky zavřené, tedy takové, „na něž se očekává stručná a poměrně úzce vymezená odpověď“ (Müllerová – Hoffmannová, 1994, s. 80). Jsou to otázky, které nedovolují hostu samostatně se rozhovořit. Mezi zavřené otázky patří i (moderátorem často využívané) otázky vylučovací.

R: s kapelou nebo sama?

AL: s kapelou budu zpívat a hrát

R: bude to naživo nebo se to bude dělat ()?

AL: naživo / je to živý přímý přenos tak

4.3.2. Otázka jako žádost o ujištění

Podobně tlumí samostatnou komunikační aktivitu hosta i ten typ otázek, ve kterých se moderátor dotazuje na informaci, kterou zná, ale žádá na hostovi ujištění. Tyto otázky-ujištění podněcují jen velmi omezenou odpověď, jak je vidět z příkladů.

M: s tím vy spolupracujete častěji pokud se nemýlim

MS: ano máme to štěstí / že Andreas Šif ((= Schiff)) je náš dlouholetý přítel a kamarád / a poměrně často spolu spolupracujeme

M: ten klarinetový kvintet Mozartův / jestli to říkám správně / je myslím hodně populární nádherná skladba i pro řekněme laičtější publikum

MS: jistě

4.3.3. Několikanásobné otázky

Na rozdíl od moderátora Jiřího Svobody, který má otázky promyšlené a často má připravené i jazykové prostředky, kterými je bude formulovat (a tedy formuluje stručně a přesně), má s největší pravděpodobností Otakar Svoboda jen rámcově připravené tematické okruhy. Tato strategie se pak projevuje ve formálním tvaru jeho otázek, které se vyznačují neuspořádanou stavbou, objevuje se

v nich i několik falešných začátků, provází je zvýšená hezitace atp. Velmi časté je několikeré formulování téhož obsahu v rámci jedné repliky:

M: co se týče hlasových poloh / tak koloraturní soprán basbaryton to je hodně kontrastní / což se bude objevovat na tom jevišti / na co ti diváci se mají připravit / co tam všechno uslyší?

M: to co se o té knížce píše je dosti obecné řekněme / co ste sledoval za linku / o co vám šlo v tom románu / co ste měl v úmyslu sdělit?

Charakteristické je tvoření otázek postupným připojováním syntakticky paralelních konstrukcí, pomocí nichž se mluvčí snaží co nejlépe vyjádřit svou myšlenku a zároveň se jimi silně prosazuje.

M: jak (já)((1)) jaká byla anabáze celé té knihy / ((2)) jak ste na to přišel napsat knihu / ((3)) jak ste na to přišel jí někam zanést ((4)) a chtít po někom aby jí vydal / ((5)) jak jak podle člověka zraje?

TZ: tak já sem v podstatě vystudoval anglickou literaturu a vlastně píšu nějaký literární útvary už dvacet let

Takové otázky se blíží zavřeným otázkám. Ve velké míře omezují volné vyjádření hosta tím způsobem, že explicitně formulují možné odpovědi. V replikách O. Svobody se tyto otázky (návrhy odpovědi) objevují často v podobě několikanásobné disjunkce (je platné X nebo Y nebo Z nebo...?). Moderátor, jak je vidět, nejprve pokládá otázku otevřenou, a postupně ji pak rozvíjí.

M: ...((1)) co můžou lidi od vás čekat na těchletěch koncertech / ((2)) bude to ten repertoár z téhle desky nebo ((3)) tam budete hrát i starší věci [AL: bude to] nebo ((4)) něco nového [AL: bude to] kromě toho duetu?

AL: bude to / bude to repertoár...

M: vy se postavíte vedle něho / ((1)) vy ste se s ním někdy potkala nebo ((2)) viděla ste ho někdy naživo / nebo ((3)) ho znáte jenom z desek / [SS: ne] ((4)) z televize?

SS: ne / taky jenom z televize bohužel / ne ale moc se těším / moc se těším a jsem vděčná / že tahle příležitost přišla

Další uvedená sekvence je, domnívám se, pregnantním příkladem zavřené (omezující) otázky a reakce na ni. Vyjevuje se tu (manipulativní) síla, kterou takový typ otázky má, a kterou otázka působí na podobu odpovědi.

M: ty se snažíš vozit osobnosti světové / protože to je řekněme záchrana opery do budoucna / že se stejně jako všechny ostatní druhy kultury a vůbec veškerého dění staví na hvězdách? (změna záběru kamery, záběr přejde z moderátora na hosta, očekávání režie, že jde o konec otázky))

M: nebo čistě jen kvůli té kvalitě řekněme?

AN: já bych řekla spíš kvůli té kvalitě a tím že i to publikum si to žádá / a situace je taková že tyhle hvězdy / které zpívají ve Vídni v Mnichově / tak stále naše přední scény většinou míjí / je to samozřejmě i z finančních důvodů

Moderátor tu pokládá otázku tím způsobem, že předjímá partnerovu odpověď, nabízí či nutí vlastní formulaci (je platné X?). Tento moderátorův návrh možné odpovědi ale tázaná mluvčí nepřijímá, tento názor nesdílí, neví, jak odpovědět. Moderátor následně tedy přidává druhý návrh odpovědi (nebo je platné Y?), který by mohl být pohledu pozvané mluvčí bližší. A ta návrh přijímá. Tato strategie pokládání otázek je pro moderátora výhodná, protože díky ní může uplatnit vlastní názor. Pro hosta je naopak z hlediska možnosti jeho svobodného vyjádření nevýhodná. Otázka formulovaná otevřeným způsobem (**Proč se k nám snažíš vozit světové operní osobnosti?**) by myslím byla k hostu vstřícnější a nezpůsobila by mu zmiňované komunikační nesnáze.

4.4. Mechanismus střídání partnerů

4.4.1. Prodlužovaná formulace otázky

Právě stavba repliky pomocí „přilepování“ dalších vět se objevuje jako problém při střídání partnerů v rozhovoru. Moderátorovo nastavování věty se stává až neúměrným: host už je připraven odpovídat a chce odpovídat (signalizuje verbálně, že otázce rozumí, že na ni dokáže odpovědět), ale moderátor se prosazuje a dále rozvíjí souvětí. Taková strategie dává větší prostor moderátorovi pro vyjádření myšlenky (stále mějme na paměti, že jde o jazykově nepřipravené a často také nepromyšlené otázky) a poskytuje prostor pro jeho vlastní uplatnění, vzhledem k hostu jde ale o postup netaktní. „Zejména moderátor by neměl formulovat problém dlouho a složitým způsobem, ale měl by vždy včas předat slovo partnerovi, vyzvat ho k odpovědi“ (Hoffmannová, 1994, s. 196). Z příkladů je jasně zřetelný hostův signál označující připravenost na převzetí slova:

M: ...((1)) co můžou lidi od vás čekat na těchletěch koncertech / ((2)) bude to ten repertoár z téhle desky nebo ((3)) tam budete hrát i starší věci [AL: bude to] nebo ((4)) něco nového [AL: bude to] kromě toho duetu?

AL: bude to / bude to repertoár...

M: ne mně de spíš o to / jestli se dá očekávat / jestli teď se z vás stane spisovatel / jestli s tím počítáte / [TZ: mhm] jesi ste schopni psát rychleji než pět let / jestli už máte v hlavě nějaký další_ motiv

S problematikou několikeré formulace otázky souvisí i fakt, že moderátor často otázku nedokončí, což znovu připomíná projev mluvený, nepřipravený (srovnáváme-li s přehledně vystavěnými otázkami J. Svobody).

4.4.2. Přerušeni

I v opačném pořadí střídání replik (tedy ve směru replika hosta → replika moderátora) se moderátor O. Svoboda projevuje jako dominantní mluvčí. Výjimečná interakční role moderátorovi ukládá vést dialog určitým směrem, usměrňovat odpovědi hostů, a dovoluje mu tedy i hosty přerušovat. Moderátor by měl hosta přerušovat ale právě jen ve chvíli, kdy je to vzhledem k rozvíjení tematické linky dialogu nutné, tedy např. usměrňovat rozsáhlé odpovědi, doptávat se v případě, že se host odpovědi vyhýbá atp. Přerušeni by vždy měla být uskutečněna zdvořile.

V projevu O. Svobody lze rozlišit přerušeni typu přátelského, kontaktního a na druhé straně přerušeni netaktní, nekooperativní.

MS: ...tento cyklus koncertů / který je vlastně pořádán k čtyřiceti letům trvání našeho souboru↑

M: no to je neuvěřitelná částka / neuvěřitelné číslo

MS: no je to poměrně dost dlouho / je v podstatě takový dar / který nám byl dán Komorním spolkem a Českou filharmonií a je to doopravdy něco / co asi eště tady v Komorním spolku nebylo / a my si toho strašně vážíme a sme za to vděční

M: dobře / dál / promiň skočil jsem do řeči

MS: pak to bude druhý e první smyčcový kvartet Vladimíra Somra (= Sommer)

M: takže dete po jedničkách prostě tak ňák

MS: no ((smích)) M: ((smích))

MS: jenže Mozart jich napsal podstatně víc než Vladimír Somr / Somr napsal jen dva kvartety / a: po přestávce zazní e

M: první Janáčkův

MS: né / druhý Mendelssohnův

M; MS: ((smích))

Uvedené příklady pocházejí ze stejného rozhovoru. V něm zejména moderátor tíhne k formě přátelského popovídání (moderátor a host se znají, tykají si), což se projevuje častým přerušováním hosta a tematickými přeskoky. Přitom nejde o konfliktní přerušování, ale o kontaktní skákání do řeči, provedené často formou žertovných poznámek. Tento dialog patří k nejzajímavějším, sledujeme-li kategorii institucionálnosti či formálnosti. Stírají se v něm totiž role moderátora a hosta, respektive moderátor a host si role částečně vyměňují. Stále se sice udržuje předpoklad, že moderátor pokládá otázky a host odpovídá, na udržení rozhovoru v mezích tématu ale moderátor rezignuje. Naopak host má tendenci udržovat tematickou linii (navracet se k tématu) a hlídat kultivovanost projevu, když např. opravuje vlastní nespisovné tvary na spisovné.

Za přerušování kooperativní bychom mohli považovat i doplnění informace či uvedení příkladu. Tyto repliky jsou často provázeny pragmatickým významem sebeprosazování moderátora jako znalce tématu.

M: prosím tě / je to úchylka ((vozit si na koncerty vlastní klavír)) / je to manýra / nebo je to racionální úvaha?

MS: ne to je velmi racionální úvaha a on dobře ví co dělá / protože klavíristi jsou svým způsobem chudáci / pže když přijdou ke každému klavíru / kerej je jinej↑

M: Elen Grimó ((= Hélène Grimaud)) a její problém na pražském podzimu

KMu: tam se přezdívá tomudle to je Beverly Hilton Hotel / což je jeden z těch [M: ano] slavných hotelů v Hollywoodu

M: to je ten růžový

KMu: no no no / a tak se mu přezdívá Beverly Chicken / protože tam vždycky dostávajíte kuře / ale teď překvapili a dali nějaký maso jiný

Dalším typem přerušování je již zmíněné přerušování nekooperativní. Při přerušování hosta využívá (zneužívá) moderátor svou výjimečnou komunikační roli. Přerušit hosta ve chvíli, kdy ještě nevyřkl stěžejní informaci své výpovědi, je netaktní, vypovídá to o tom, že moderátor buď neposlouchá, anebo ho hostovy příběhy či názory nezajímají.

MS: je tam přibližně čtyřicet lidí / a byli sme pozvaný v roce devadesát sedm nebo devadesát osm já si tedka už přesně nepamatuju s

M: čili to je obměněný orchestr / to se mění ta sestava?

Navíc moderátor hosta často přerušuje dotazy či poznámkami, které nejsou vzhledem k celku rozhovoru relevantní, zabývají se marginálními informacemi či se ptají na informace zjevné. Z příkladů je zřejmé, že i hosté hodnotí taková přerušení jako irelevantní a ignorují je.

TZ: ne / není to není to moje rodina / ale je to inspirováno padesátými lety a [jeden z mých]

M: [co o nich víte / jste mladý]

TZ: hm / a jeden z mých strýčků měl kavárnu na Malé Straně...

MS: ...my sme tady měli hrát právě s Andreášem Šifem / a Andreáš tenkrát přiletěl do Prahy a místo toho koncertu s námi tady dělal beethovenský recitál / a tam bylo tolik kašláni [během jeho]

M: [třeba byla chřipková epidemie]

MS: no během jeho hraní bylo tolik kašláni / že on vstal / a poprosil obecnostvo nebo posluchače / aby se soustředili na hudbu / že jim to pomůže v tomto problému

4.5. Tematická výstavba dialogu

Charakterizovat souhrnně tematickou výstavbu dialogů moderátora O. Svobody s jeho hosty je takřka nemožné. Už to se ale jeví jako signifikantní rys. Prvkem, který velmi významně ovlivňuje podobu rozhovorů, je již výše zmiňovaný rys nepřipravenosti. Výrazně se liší stavba rozhovorů připravených a volně vedených. Rozhovory méně připravené nesledují přesně rozvrženou linii po sobě jdoucích otázek, ale mnohem spíše obsahují reaktivní repliky a rozvíjení už dříve řečeného. Sledované dialogy tak obsahují množství doplňovacích otázek, reagujících buď na repliky hosta (viz dále o posloupnosti tematizací rématu), nebo navracejících se k hypertématu (předchozí rámcové moderátorově otázce).

Tato strategie spíše volného řízení rozhovoru má tu výhodu, že moderátor je přímo zapojený do rozhovoru, rozhovor je bezprostřední, živý, nezní konstruovaně. Moderátor udržuje s hostem oční kontakt, nedívá se do poznámek při kladení otázek. Naopak problematické ve Svobodově pojetí rozvíjení dialogu je to, že rozhovor se stává spíše libovolným hovorem na určité téma po vymezenou dobu, nikoli soustředěným a zasvěceným rozhovorem.

4.5.1. Rozvíjení dialogu pomocí tematizace rématu

Jak už jsme zmínili, moderátorovy doplňující otázky rozvíjejí hostovy předchozí výpovědi. Jedním z nejméně výrazných postupů takového rozvíjení, který má velký vliv i na celkovou podobu (celistvost či roztržitost) rozhovoru, je tematická posloupnost mající podobu tematizace rématu. To je jeden z nejběžnějších způsobů rozvíjení textu, který při promyšleném využití může dobře sloužit jako způsob, jak se dobrat podstaty věci. Rozvíjení pomocí tematizace rématu, jak jsme je sledovali v dialozích O. Svobody s hosty, má ale svá úskalí. V některých případech je totiž moderátorovo rozvíjení hostovy odpovědi jen mechanické.

*MS: ... a spolu s námi vystoupí Majkl Kolins ((= Michael Collins)) z Anglie / Klaus Tuneman ((= Thunemann)) / Marie Luis Nunyk ((= Luise Neunecker)) z Berlína / a Kristián Sutr ((= Christian Sutter)) z Bati - Bazileje v **Schubertově oktetu***

*M: a **ten Schubertův oktet** má jaký posaz? / abychom se dostali k těm nástrojům / když už tu*

V některých případech moderátor réma věty nejdřív zopakuje a teprve potom naváže otázkou, která réma rozvine.

*MS: tento to jsou čtyři koncerty / tento koncert v pondělí je třetí / a poslední koncert je osmého dubna / ale tam budeme hrát už **jenom jako kvartet***

*M: **jenom jako kvartet** / co budete hrát / víš to už takhle?*

MS: ano / bude tam první Mozartův kvartet / který komponoval ve městečku Lody ((= Lodi)) v Itálii / proto se nazývá Lody kvartet

M: kolik mu bylo?

*MS: prosím tě **štrnáct** dokonce*

*M: **štrnáct** / a je dobrý jako ve čtrnácti letech Mozart už byl skutečně geniální?*

Z následující sekvence je zřejmá mechaničnost uplatňování takového postupu rozvíjení repliky. Moderátor si ve své reakci uvědomil, že otázka, kterou klade, není tak nosná, že je vlastně zbytečná:

AL: ...uvidim / třeba mi to vyjde a třeba se zase do těch hal jednou vrátim

*M ((obrací se na NL)): **vrátí se do hal** / Nikolo / co myslíte? ((AL: smích)) / nebo spíš jinak / zeptám se ještě nebudu se ptát na tuhle věc / ale zeptám se vás / Aneta mluvila o těch desti milionech lidí / co takle Polsko Slovensko Maďarsko Německo / [NL: no tak to by se] je šance?*

Někdy moderátor zmíněný postup rozvíjení dialogu pomocí tematizace rématu hostovy výpovědi uplatňuje i v celém řetězci za sebou jdoucích replik.

1MS: *tak ono už to vlastně probíhá / je to celá řada koncertů / které máme v Rudolfinu / které které organizuje Spolek pro komorní hudbu a Česká filharmonie / a první koncert byl již čtyřicátého listopadu / tam jsme se proměnili pouze v sextet*

2 M: *takže vy se prostě víceméně teď kon v současné době **hodláte proměňovat** jako?*

3MS: *no nehodláme / vono to je celý ten projekt nazvaný Panochovo kvarteto a jeho hosté / [M: hm] čili na tom prvním koncertu byli našimi hosté **Hario Šlichtyk** (= **Hariolf Schlichtig**) / **violista a Christof Richtr** (= **Christoph Richter**) / **cellista***

4 M: *proč je tam další **violista** / když tam seš ty / **cellistu** máte taky svého / proč tam dotahujete nějaké_externí?*

5 MS: *tak / tak*

6 M: *kladu laické otázky*

7 MS: *Brahmsův sextet je psaný pro dvoje housle / dvě violy a dvě cello*

8 M: *ano ano / já bych divákům / abychom ozřejmili proč se kvarteto rozrůstá / dobře⁸*

9 MS: *takže bez toho bychom se opravdu neobešli / na koncertě / který se odehrával vlastně před čtrnácti dny jsme se změnili v kvintet / a spolupracoval s námi světoznámý **klavírista Andreas Šif** / tam jsme provedli díla Antonína Dvořáka*

10 M: ***s tím** vy spolupracujete častěji / pokud se nemýlim*

11 MS: *ano / máme to štěstí / že **Andreas Šif** je náš dlouholetý přítel a kamarád / a poměrně často spolu spolupracujeme*

12 M: *je to pravda že on si vozí svůj **klavír** na všechny koncerty?*

Tematické posloupnosti probíhají v tomto úryvku takto:

1MS: T1 – dílčí R1 (proměnili jsme se)

2M: T2 (=R1, proměňovat se) – R2

3MS: T3 – dílčí R3 (violista a cellista)

4M: T4 (=R3, violista a cellista) – R4

...

⁸ O. Müllerová (1982, s. 201n.) se v této souvislosti zmiňuje o tzv. otázkách pragmaticky nepřiměřených, takových, které jsou nesmyslné, nevhodné, které mohou být v některých případech způsobené nedostatečnou nebo nesprávnou informovaností tazatele o něčem. Reakce na takovou otázku (7MS a 9MS) většinou doplňují nebo opravují nedostatečnou nebo nesprávnou informaci. Moderátorovu repliku 4M bychom tedy mohli považovat za nepřiměřenou otázku a repliky 6M a 8M pak interpretovat jako využití „krycí“ strategie dovolávání se diváka.

9MS: T9 – díleč R9 (klavírista A. Schiff)

10M: T10 (=R9, klavírista A. Schiff)

...

12M: T12 (=derivované R9, klavír) – R12

Logicky takový způsob rozvíjení dialogu vede k tomu, že se oba mluvčí stále více vzdalují od původního tématu. Z úryvku je vidět, jak jsou moderátorovy poznámky či doplňující otázky (jimiž hosta přerušuje) rozbíhavé. U hosta je naopak patrná tendence navracet se k původnímu tématu. Moderátorův způsob rozvíjení dialogu tu připomíná spíše přátelskou konverzaci, ve které se skáče z tématu na téma, která neslouží ani tak k předání informace, jako spíše k udržení kontaktu.

Domnívám se, že i pokud odhlédneme od obsahové kvality moderátorových otázek, můžeme tvrdit, že takový způsob rozvíjení dialogu, jaký jsme ukázali v předchozích příkladech, vede k rozdrobení dialogu a setrvání na povrchu věci: tematizují se marginální informace, přeskakuje se od jedné zajímavosti ke druhé bez hlubších souvislostí. Souvisí s tím také moderátorova tendence pokládat otázky po informaci (kdy, kde, ...), nikoli po názoru či zdůvodnění.

5. Závěr

V průběhu analýzy jsem několikrát zmínila komunikační kompetence druhého redaktora pořadu – Jiřího Svobody, a použila je ke komparaci s projevem O. Svobody. Teď se nejprve pokusím získané poznatky týkající se projevu J. Svobody shrnout.

Projev Jiřího Svobody se ukázal být pečlivě připravený, uhlazený (k hodnocení jeho projevu jako kultivovaného zejména přispívá dobrá výslovnost). Moderátor se chová taktně k hostovi i k divákům. Zaměřuje se na otázky, o nichž ví, že je bude host umět zodpovědět, poskytuje hostu dostatek prostoru, místo aby se sám prosazoval, a přívětivě na hostovy odpovědi reaguje. Sledujeme-li výstavbu dialogů tohoto moderátora, vidíme spíše krátce formulované připravené otázky následující postupně za sebou. Při řízení rozhovoru využívá J. Svoboda množství metakomunikačních signálů. Svým pojetím se jeho rozhovory blíží pravému mediálnímu interview, host v nich dostává dostatek prostoru, jde tu právě o hosta. Přesto ale můžeme mít k projevu J. Svobody výhrady. V monologických pasážích čteného projevu komentářů je jeho přístup jistě vhodný, v komunikaci v živém rozhovoru s hostem ale jeho projev působí poněkud strnulým, umělým (čteným) dojmem.

Naopak pro komunikativní jednání moderátora Otakara Svobody by nejvýstižnějším výrazem bylo spojení „živá interakce“. Rysy jeho jazykových projevů, jak jsme je analyzovali, bychom mohli interpretovat jako znaky připomínající běžnou konverzaci. Prvním rysem je spontánní

mluvenost, kterou jsme zachytili dokonce i v úvodních pořadu, tedy projevech, v nichž divák zřejmě očekává čtenou podobu textu. Druhým, souvisejícím a velmi výrazným rysem je nepřipravenost. Moderátor chápe svou institucionálně danou povinnost připravit si informace a rozvrhnout otázky spíše volně. Při řízení rozhovoru se projevuje ve své roli průvodce méně, rozhovor nevede určeným směrem, ale často nechává vyplynout. Otázky vzniklé ve spontánní interakci se tak rozbíhají do šířky. Moderátor rozhodně preferuje živou interakci před rozhovorem silně řízeným a pečlivě připraveným na základě materiálů a hlubších znalostí.

Vzhledem k uplatnění v dialogu je moderátor spíše dominantní, spíše se prosazuje, než že by ustupoval do pozadí. Ve vztahu k partnerovi se to projevuje tak, že moderátor aktivně nepodporuje samostatnou komunikační aktivitu hosta, často pomíjí konverzační maximu taktu, která požaduje vést rozhovor tak, aby měl partner z komunikace maximální prospěch a minimální ztrátu. Moderátor má sklon jednat tak, jako by šlo o rovnocennou konverzaci, která je mimo jiné i otázkou prosazování se, bojem o uplatnění, můžeme-li to tak říci. Částečně se tu tak ztrácí pojetí hosta jako výjimečné osobnosti, která má v pořadu dostat široký prostor k sebezprezentaci.

Naznačená tendence ke stírání asymetričnosti mediálního dialogu ze strany moderátora je zřejmě také součástí obecné tendence, kdy „do jazyka mediální komunikace proniká jazyk každodenní komunikace a mediální diskurz nabývá rysy konverzace“ (Čmejrková, 2003, s. 98).

Transkripční značky:

M	moderátor Otakar Svoboda
AL	host
?	stoupavá intonace
[ne]	overlap (přesah replik, dvě osoby mluví zároveň)
()	nesrozumitelné místo
<u>večer</u>	zdůraznění
((smích))	komentář; vlastní jména zapisujeme dvojím způsobem: ta, jejichž výslovnost je obecně známá, píšeme ortograficky, u problematictějších jmen pak zachycujeme jak podobu zvukovou, tak psanou (v dvojíých kulatých závorkách u prvního výskytu jména)
...	vypuštěný text
—	pauza
/	intonační předěl

Literatura

Primární prameny (rozhovory)

- s Martou Kubišovou (MK)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2008/10/01/1097206490-208411058081001-21:30-udalosti-v-kulture/6/>>

- s Miroslavem Sehnoutkou (MS)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2009/02/26/1097206490-209411058080226-21:30-udalosti-v-kulture/>>

- s Tomášem Zmeškalem (TZ)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2008/10/16/1097206490-208411058081016-21:30-udalosti-v-kulture/6/>>

- se Simonou Houda Šaturovou a Alenou Nachtigalovou (SŠ; AN)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2009/01/06/1097206490-209411058080106-21:30-udalosti-v-kulture/3/>>

- s Anetou Langerovou a Nikolou Langerem (AL; NL)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2008/11/13/1097206490-208411058081113-21:30-udalosti-v-kulture/4/>>

- s Kryštofem Muchou a Karlem Mochem (KMu; KMo)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2009/01/26/1097206490-209411058080126-21:30-udalosti-v-kulture/>>

- s Vladimírem Justem a Ondřejem Pechou (VJ; OP)

Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/vysilani/2008/12/25/1097206490-208411058081031-21:30-udalosti-v-kulture/2/>>

Sekundární literatura

Bílek, P. A.: Zmeškal a supi. A2, únor 2009. Dostupné z WWW: <http://www.advojka.cz/archiv/2009/4/zmeskal-a-supi-literarni-zapisnik>. [Naposledy vyhledáno 28. 3. 2009].

Čmejrková, S.: Mediální rozhovor jako žánr veřejného projevu. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. (eds.), 2003, s. 80–115.

Čmejrková, S. – Havlík, M. – Kaderka, P.: Analýzy a hodnocení jazykové úrovně vybraných pořadů České televize za 1. pololetí 2006 (zkrácená verze pro webovou prezentaci ČT), říjen 2006. Dostupné z WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/press/analyza-jazyka-detail.php?id=1855&from=0>>, s. 5-6. [Naposledy vyhledáno 2. 4. 2009].

- Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. (eds.): *Jazyk, média, politika*. Praha, Academia 2003.
- Čmejrková, S. – Jílková, L. – Kaderka, P. Mluvená čeština v televizních debatách: korpus DIALOG. *Slovo a slovesnost*, 65, 2004, s. 243–269.
- Hoffmannová, J.: Projevy taktu (a beztaktnosti) v televizních rozhovorech. *Slovo a slovesnost*, 55, 1994, s. 194–201.
- Hoffmannová, J.: *Stylistika a...* Praha, Trizonia, 1997.
- Hoffmannová, J. – Müllerová, O. – Zeman, J.: *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha, Trizonia 1999.
- Kodex České televize. Dostupné z WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct/kodex/obr/kodex.pdf>. > [Naposledy vyhledáno 28. 3. 2009].
- Müllerová, O.: Otázka a odpověď v dialogu. *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, s. 200–212.
- Müllerová, O.: Rozhovor s hostem: žánr rozhlasového vysílání na pomezí interview a přátelského popovídání. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J. (eds.), 2003, s. 116-156.
- Müllerová, O. – Hoffmannová, J.: *Kapitoly o dialogu*. Praha, Pansofia 1994.
- Nenadál, A: *Kulturní normalizace v televizi*. Lidové noviny, září 2008. Dostupné z WWW: http://www.lidovky.cz/kulturni-normalizace-v-televizi-d40-/ln_nazory.asp?c=A080925_103404_ln_nazory_mtr. [Naposledy vyhledáno 28. 3. 2009].

Snažilkovský slang

Pavla Chejnová

Slang definuje Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost jako *mluvu lidí stejného zájmového nebo pracovního prostředí s charakteristickými (zprav. expresivními) výrazy* (1994). Suk (1993, s. 8) nabízí podrobnější definici: *Slang definuji jako mluvu skupinovou, mající zvláštní lexikální rejstřík, označující především předměty, osoby, jevy atd. pro život mimo skupinu netypické, sloužící pro komunikaci uvnitř skupiny a často i k vydělení dané skupiny od ostatní společnosti, tedy mající funkci integrující.* Ke slangu je často přistupováno jako k záležitosti převážně lexikální, já svou analýzu zkoumaného materiálu zaměřím na širší oblast, budu se věnovat i faktorům pragmatickým.

Nejprve je třeba vymezit skupinu uživatelů tohoto způsobu komunikace. Jako snažilky se označují ženy snažící se otěhotnět, většinou za pomoci metod asistované reprodukce. Tyto ženy si pak svěřují své zkušenosti na speciálních webových stránkách. Já jsem pro svou studii pracovala se stránkami <http://www.emimino.cz>, <http://www.rodina.cz>, <http://www.babinet.cz> a <http://www.modrykonik.cz>. Tyto stránky nabízejí diskuse i k dalším tématům týkajícím se dětí a těhotenství, já jsem vybrala k analýze pouze rubriky věnující se stadiu před otěhotněním (tedy např. neplodnost, otěhotnění, snažilky, chci dítě). Příbuznou tematiku, a to diskuse žen konverzujících na těchto serverech o dětech a těhotenství, popsala M. Lišková (2008).

Veškerý zkoumaný materiál je tedy převzat z internetu; je zřejmé, že i tento fakt hraje svou roli – zmiňme např. přechodovou podobu mezi psaným a mluveným projevem (Čmejrková, 1997). Výzkum jsem prováděla v srpnu 2009.

Témata těchto diskusí se pak dělí do skupin dle aktuálních problémů, většinou se jedná o určitou konkrétní metodu asistované reprodukce a zkušenosti uživatelky webu s ní, dále jsou časté diskuse k různým diagnózám a příznakům.

Tyto stránky jsou určeny výhradně ženám a opravdu jsem mezi diskutujícími nenašla jediného muže, přesně ověřit tuto skutečnost ovšem nelze, jelikož komunikantky vystupují pod přezdívkami. Tannen (1990) hovoří o ženské komunikaci jako o kooperativní, zatímco mužskou považuje na základě svých výzkumů za kompetitivní. Pro mnou sledovaný vzorek tato skutečnost platí, komunikace se nese v kooperativním tónu, vztahy mezi uživatelkami jsou symetrické.

Lexikální stránka

Uživatelky webu jsou do značné míry informovaní laikové, často s velkou dávkou osobních zkušeností. Předpokládají tedy, že i ostatní budou rozumět odborným výrazům, zkratkám

i slangovým výrazům, které se zde běžně užívají. Občas se vyskytne nová komunikantka, která se ostatních zeptá na význam určité zkratky, výrazu. Tzv. zkušené, **zasloužilé snažilky**, tzv. **dlohodobky**, jí pak vysvětlí danou problematiku; tato vysvětlení jsou však řídká, většina uživatelék významy všech pojmů a zkratek zná.

Časté je užívání odborné terminologie z oboru gynekologie a asistované reprodukce; jelikož se jedná nezdědka o velmi dlouhé názvy, které zpravidla nemají český ekvivalent, je daleko běžnější užívání zkratek, např.:

IUI AIH: homologní intrauterinní inseminace (použito sperma partnera)

IUI AID: heterologní intrauterinní inseminace (použito sperma anonymního dárce)

IVF: in vitro fertilizace

KET: kryoembryotransfer

ICSI: intracytoplasmatic sperm injection

Zkratkami komunikantky označují i další běžné skutečnosti vážící se k procesu otěhotnění; tyto zkratky používají přesně a neexistuje zde možnost užít danou zkratku v jiném významu:

BT bazální teplota

DC den cyklu (menstruačního)

DPO den po ovulaci

TT týden těhotenství

PMS premenstruační syndrom

SPO syndrom polycystických ovarií

SPG spermogram

CAR centrum asistované reprodukce

Vzhledem k tématu se zde také vyskytuje množství názvů léků a podpůrných preparátů, tedy chrématonym; tyto názvy jsou často zdobňovány: **Pregnyl**, **Clostilbegyt (clotfik)**, **Utrogestan (utroš)**, **Menogon**, **Duphaston**, **Puregon**, **Femigard**, celkově jsou tyto prostředky pojímány jako **správná dieta snažilky**.

Běžně se užívá i názvů fertilizačních klinik a institutů, přičemž uživatelky předpokládají, že ostatní vědí, ve kterém městě se daná instituce nachází (**Pronatal** Praha, **Gennet** Liberec, **Fertimed** Olomouc zvaný **Fert'as** apod.).

Některé pojmy se v diskusích stále opakují, proto komunikantky uvádějí ustálené zkrácené výrazy:

ovu, ovulka (ovulace), jsem **těhu** (jsem těhotná), **těhu** a **ovu** testy, **ovuláky** (těhotenské a ovulační testy), **antiko** (antikoncepce), **vyvolávačka** (injekce vyvolávající menstruaci), **bazálka** (bazální teplota), **ultr** (ultrazvuk), **laparka** (laparoskopie), **umělko** (umělé oplodnění)

Diskusní témata jsou pro komunikantky velmi emočně náročná, proto často užívají např. deminutivních a expresivních derivátů, aby svůj projev odlehčily: spermie jsou nazývány **spermíci, spermouši, spermošky**.

Ženy snažící se o těhotenství jsou označovány jako **snažilky**, ženy už těhotné jsou označovány jako **těhulky** či **těhule**.

Plod či pouze embryo je označován jako **embryonek, mimísek, mimís, mimík, pidimimi, bejbísek, čertík**. Čerstvě implantované embryo je označováno jako **bobísek** či **bublinka** (*Kolik bobísků / bublinek máš zavedených v bříšku? Bobísci se začínou zahnízďovat*).

Výraz **andílek** naopak většinou označuje embryo, které bylo potraceno při samovolném abortu.

V příspěvcích se vedle deminutiv vážících se k pozitivně nahlíženým skutečnostem vyskytují i augmentativa: menstruace, ke které mají z pochopitelných důvodů uživatelky negativní emoce, je označována pejorativně jako **mencky, krámy** či dokonce (nejčastěji) **mrcha** (*přišla mrcha a bylo po naději ☹*).

Metaforičnost jazyka snažilek

Některé skutečnosti jsou popisovány na základě metaforického transferu, což demonstruje jazykovou kreativitu uživatelky; často se takto označují nepříjemné skutečnosti:

Manžel má pomalé vojáky (spermie)

Spermatozoid (nefunkční spermie, pojem jinak označuje pohlavní buňky hub a řas)

Tak ty jsi už taky „**postižená**“? (patřící mezi snažilky, nedaří se ti otěhotnět)

Metaforicky funguje také stupnice sytosti barvy testovacího proužku na těhotenském testu:

Ať tam máš **dálnici** (dvě silné čárky na těhotenském testu), značka //

Byl tam jen **duch / stín** (testovací čárka na těhotenském testu byla slabá), silná čárka se naopak označuje jako **tlustice**; síla zbarvení se rovněž udává dle odhadu v % (bylo to tak na 80%)

Ať taky najdeš **proužek** (značící těhotenství)

Další příklady obrazných pojmenování:

Osudné čůrání (kdy dochází k odběru vzorku pro provedení těhotenského testu)
Dítě z misticčky (ze zkumavky, počaté metodou IVF)
Mám jednu **bublinku v bříšku** (jedno zavedené embryo)
Máme **zmrzličky** (zmražená embrya využitelná pro budoucí kryoembryotransfer)
Falešný poplach (předpokládané těhotenství se nepotvrdilo)
Proužky, papírky (ovulační a těhotenské testy)
Mám mlíko na mozku (zaobírám se přehnaně těhotenskou a mateřskou problematikou)

Posuny v užívání gramatických kategorií

Uživatelky často používají plurálu, do něhož zahrnují vedle vlastní osoby buď manžela, nebo dítě – popisovaná skutečnost se přitom vztahuje jen k jednomu z výše jmenovaných:

Máme pomalé spermíky (manžel má pomalé spermie)
Máme SPO (já mám syndrom polycystických ovarií)
Budeme se zahnízd'ovat (embryo se bude zahnízd'ovat)
Jsme konečně těhotní (jsem těhotná)

Zvláštnostmi se vyznačuje i užívání slovesných tvarů. I zde se projevuje jazyková kreativita:

Budeš stimulovat (užívat prostředky stimulující produkci hormonů, spíše by bylo vhodné pasivum)
Budeme tulíkovat, tulit (milovat se; je užito nezvratné podoby slovesa)
Nevytestuješ žádnou čárku (zajímavé užití prefixu)

Dále jsou užity neologismy či je sloves užito v neobvyklém kontextu:

At' se ti krásně **těhotní**
Začínám **smutnět**
Ďobu injekce
Hned **plašíme** a běžíme pro test
Budeš **těhulkovat / stresíkovat / testit / anovulovat**

Kontakt mezi uživatelkami a komunikační strategie

Komunikantky volí obecnou zahajovací formuli **ahoj holky / ahoj snažilky**, nebo se obrací konkrétně k jednotlivým uživatelkám jejich internetovou přezdívkou. Užívá se vždy tykání, pakliže lze vůbec hovořit o nějaké hierarchii mezi uživatelkami, jedná se o hierarchii odvozenou ze zkušeností v dané oblasti – nejvýše postavené jsou tedy tzv. **dlouhodobky**, které mohou udílet rady ostatním.

Veškeré zaznamenané příspěvky jsou velmi kooperativního rázu, uživatelky jsou k sobě velmi zdvořilé a snaží se předávat i relevantní informace – lze říci, že nedochází k žádnému nežádoucímu odbíhání od tématu, skrývání informací či předávání informací nadbytečných. I když komunikantka sděluje dopodrobna vlastní zkušenost, je tento druh příspěvku vítán jako informace, se kterou lze porovnat vlastní zkušenost. Lze tedy shrnout, že jsou maximálně dodržovány maximy kooperačního principu H. P. Grice (1965), i zdvořilostního principu G. Leech (1983), což je v rámci internetové komunikace opravdu unikát.

Příspěvky obsahují často různá přání, často ve formě užívající množství deminutiv, uplatňuje se zde především pozitivní zdvořilostní strategie (Brownová – Levinson, 1987), tedy projevy zájmu o adresáta a vyjadřování empatie:

Přeju pevné nervíky!

Hodně štěstíčka!

Moc ti přeju toho mimíška!

Držím pěstičky!

Mocinky držím palečky!

Neverbální komunikace

Příspěvky jsou protkané emotikony, a to i emotikony značícími smutek (pro případ neotěhotnění) či pláč (pro případ samovolného potratu). Při oslovování druhé komunikantky se naopak užívá smajlíků s kladnou expresivitou, které dodávají naději (*třeba to vyjde, spouště holek to i tak vyšlo* ☺).

Dále jsou zde fotografie obsahující doplňkové informace (vyfocené balení léků, použité testy k identifikaci různých stupňů zabarvení testovacích proužků, ultrazvukové snímky apod). V případě, že žena už děti má, může přidat i jejich fotografie.

Závěr

Specifikem komunikace této úzce vymezené skupiny je důraz kladený na kooperativnost a empatii. S tím souvisí i velké množství zdobnělin, často užívaných v eufemistickém smyslu. Tematika diskuse dále vyžaduje množství odborné terminologie, setkáváme se zde tedy se dvěma typy vyjádření, které se obvykle v jednom textu nesetkají: deminutiva a odborné výrazy. Tento typ diskusí je zajímavý nejen z hlediska onomaziologického, ale i z hlediska pragmatického a stylistického.

Literatura

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1994.

Brownová, P./Levinson, S.: *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

Čechová, M. a kol.: *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997.

Čmejrková, S.: Čeština v síti: Pisanost či mluvenost? *Naše řeč*, 1997, roč. 80, č. 5, s. 225–247.

Grice, P.: Logic and conversation. In: Cole, P./Morgan, J. (Eds): *Syntax and Semantics, volume 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975, s. 41–58.

Leech, G.: *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.

Lišková, M.: Jak si povídají matky v internetové kavárně. *Jazykovědné aktuality*, 2008, roč. 45, č. 1 a 2, s. 33–38.

Suk, J.: *Několik slangových slovníků*. Praha: Inverze, 1993.

Tannen, D.: *You Just Don't Understand*. New York: William Morrow and Company, 1990.

K předmětu a způsobu dotazování ve výzkumu reflexe spisovného jazyka

Irena Bogoczová – Diana Svobodová

Pro národ představuje jazyk jistý kulturní kapitál. Běžně se mu přisuzují nejrůznější funkce, a zatímco funkci dorozumívací, pojmenovávací či estetickou mohou plnit (a plní) i útvary nespisovné, reprezentační funkce jazyka je spojována právě s jeho spisovnou podobou. I zcela seriózní, odborná sociologická literatura konstatuje, že národy k jejich jazyku váže většinou jakési pouto, že k němu dokonce cítí lásku a že jsou pro něj schopny mnohých obětí.

Pokud jde o zmíněný jazyk spisovný, nemívá své uživatele ve smyslu „rodilých mluvčích“ (*native speakers*), nýbrž se mu členové národa učí ve škole srovnatelným způsobem, jako když se učí cizím jazykům. Spisovný jazyk také běžně neobsluhuje všechny sféry (niky, domény) komunikace; je vymezen pro sféru vzdělávání, úřední, pracovní, obchodní, tedy má praktické využití v projevech oficiálních či polooficiálních, v rozhovorech na témata odbornějšího rázu. Vyhýbá se sféře rodinné a přátelské, je vhodný spíše pro komunikaci v komunálním rozsahu, v sociálních makrostrukturách.

Kromě jazyka spisovného nabízí národní jazyk, jak známo, vždy nějaké alternativy. Jsou to nespisovné útvary, ať už teritoriální dialekty a interdialekty, nebo sociolekty, případně idiolekty (familiolekty) aj. Mluvčí má tedy možnost tyto variety střídát, a je-li vybaven potřebnou jazykovou kompetencí, tuto možnost také reálně využívá.

Jazyk je ukotven v kulturní matici národa, jenž ho používá, a jako součást kultury je přirozeně předmětem zájmu a péče příslušných institucí. Předkládaný článek je zprávou o realizaci první fáze projektu GA ČR č. 405/09/01113, projektu na téma *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize*. Kolektiv řešitelů, jež vede prof. Jana Svobodová z Ostravské univerzity a jehož členy jsou i autorky tohoto příspěvku, zvolil pro sběr materiálu standardizovanou metodu dotazování a sestavil – v souladu se zaměřením projektu na různé skupiny obyvatelstva – tři dotazníky, které jsou určeny pro samostatné vyplňování respondenty. Záměr řešitelů lze obecně formulovat jako snahu zjistit vztah (vzorku) českého národa ke spisovnému (českému) jazyku, případně k dalším varietám národního jazyka, zaznamenat jeho postoj ve věcech jazykového chování, péče o jazyk, forem manifestace úcty ke spisovnému jazyku a v neposlední řadě zachytit v tomto ohledu regionální odlišnosti.

Ve výzkumu se snažíme zohlednit tyto faktory: recepce/produkce, psanost/mluvenost, připravenost/spontánnost, oficiálnost/neoficiálnost (civilnost), veřejnost/intimnost, okrajově téma sdělení (jeho náročnost, míru odbornosti vyjadřování). Jsme si vědomi toho, že dosavadní teoretické propracování problému (jeho vědecké paradigma) obsahuje různá, někdy rozporná stanoviska. Navíc pozorovaná realita se vyvíjí a mění a závěry, k nimž došli naši předchůdci, anebo k nimž jsme dříve při jiné příležitosti došli sami, už nemusí platit. Lze předpokládat i to, že se změnilo celkové společenské klima, které dnes umožňuje o stejných otázkách diskutovat otevřeněji, kritičtěji.

Dotazník určený širší laické veřejnosti, jenž je již vyplňován na různých místech České republiky, je čtyřstránkový (ve formátu A4) a obsahuje celkem 12 otázek/úkolů. Začíná představením základního záměru řešitelů. Jako prevence před tzv. efektem záhlaví záměrně nebyla uvedena skutečnost, že se autoři dotazníku zabývají českým jazykem v rámci své profese (což by si respondenti mohli vyložit tak, že „budou zkoušeni“), nýbrž byla zmíněna pouze zastřešující instituce grantové agentury a zdůrazněna nutnost získat informace „pro vědecké účely“. V sociologické části dotazníku byly jako proměnné znaky zvoleny: věk (min. příslušnost ke generaci, k jisté věkové kategorii), pohlaví, profese/dosažené vzdělání, místo trvalého bydliště (velikost obce, města). Dodejme, že zbylé dva dotazníky jsou určeny (1) studujícím předmět český jazyk na českých vysokých školách a češtinářům v praxi, tedy užší, odbornější veřejnosti, a (2) školní mládeži, která má s učením se českému jazyku aktuální zkušenost.

Na co se prostřednictvím dotazníku vlastně ptáme? V první části dotazníku se respondentovi nabízí 5 „definic“ pojmu spisovná čeština, hlavně vzhledem k jejímu využití v řečové praxi, a tyto předem formulované varianty odpovědi sféry používání spisovného jazyka postupně zužují. Následně nás zajímá názor respondentů na význam spisovné češtiny a k dispozici dáváme opět 5 odpovědí od souhlasného „ano“, spisovná čeština je velmi důležitá, po odmítavé „ne“, je zbytečná. V této části dotazníku se také zjišťuje, u kterých profesí se používání spisovné češtiny jaksi očekává, a nabízí se seznam celkem 13 více méně specifikovaných profesí zahrnující učitele, moderátory, herce, politiky, kněze, právníky, lékaře, úředníky, policisty či prodavačky. Poslední otázka tohoto okruhu směřuje k vymezení společenské sféry využití spisovného jazyka, do níž jsou zahrnuty školy, média, kulturní instituce, kostely, úřady, zdravotnická zařízení, pracoviště a domácnosti (celkem 14 míst).

Následuje práce s konkrétním jazykovým materiálem, jenž se respondentům předkládá k posouzení. Ti mají možnost ohodnotit známkou míru svého nesouhlasu s daným slovem či jeho tvarem pocházejícím ze zmíněných alternativních variet národního jazyka. K těm alternativám patří především obecná čeština (výjimečně se zaměřujeme na rysy hodnocené jako spisovné, ale pouze mluvené, tedy hovorové, na prvky z regionálně nespecifikovaného běžně mluveného jazyka či

slezského interdialektu) a ve slovní zásobě anglicismy na různém stupni formální adaptace, užívané zejména v oblasti nových technologií.

Vybrat do dotazníku únosnou míru příkladů na nespisovné jazykové jevy, navíc takových, které by oslovily respondenty z různých nářečních oblastí, bylo snad úkolem nejtěžším. Zvolených 13 exemplifikací se zdá být kompromisem přijatelným pro všechny členy jazykovědné části týmu, kompromisem, nikoli řešením optimálním. Při sestavování tohoto bodu dotazníku jsme se řídili nejen příslušnou odbornou literaturou, ale vlastním jazykovým citem a zkušeností ze svého (rodného) jazykového prostředí, což samozřejmě přináší riziko určitého subjektivního zkreslení. Nicméně zvolené příklady jsou srozumitelné a neobsahují jiné než zrovna zkoumané jevy. Nabízené známky korespondují s běžnou školskou praxí, kdy známka 5 znamená nejvyšší stupeň odmítnutí daného jevu, zatímco „jednička“ stupeň nejnižší. Jinak řečeno, čím vyšší („horší“) známka, tím menší míra tolerance vůči danému jazykovému jevu. Pokud respondent na daném slově, jeho výslovnosti či tvaru nic nespisovného nevidí, anebo je-li jeho stanovisko nevyhraněné, má možnost zvolit „nulu“ („nula“ zde tedy funguje i jako varianta „nevím“).

Nabízené příklady souvisejí konkrétně se shodou přívlastku v ženském rodě (mužském neživotném) s plurálem substantiva rodu středního: *vysoké čísla, tři nové podezření*; využíváním koncovky **-(a)ma** v pl.: *za téma dveřma, s různýma chybama*; oslovováním prvním pádem: *dobrý den, pane Novák*; ztrátou koncového **-l** po souhlásce v přičestích mužského rodu typu *řek, sed*; vynecháváním pomocného „jsem“ v analytických tvarech minulého času v 1. osobách: *já mu odpověděl, my to splnili*; kondicionálem (zatím pouze v 1. os. pl.) typu *mohli bysme přijet, koupili bysme to*; zakončením 3. os. pl. indikativu přez. (zatím) 4. a 5. třídy sloves: *nosej, dělavaj*; dále s výslovností *ý/í* jako *ej* v koncovkách i jinde ve slovech: *mladej, dlouhej, zejtra, vejplata*; zúžením dlouhého *e* do *ý* [í]: *divný údaje, různý události*, ale i *mlíko, polívka*; výskytem protetického **v-**: *von, vokno*; jakož i s nerealizací kvantity kterékoliv dlouhé samohlásky – *kratke hlašení*. Z příkladů je patrné, že jde skutečně o výběr základních opozičních jevů, takových, jež jsou běžně registrovány i laickou veřejností.

Část dotazníků věnovaná anglicismům v současné slovní zásobě je zaměřena především na dynamicky se proměňující formální stránku často užívaných přejatých výrazů a zkoumá, jak respondenti vnímají způsoby utvoření lexémů a aktuální úroveň jejich počestění. Opět v rámci stupnice od 1 do 5 mají možnost rozlišit formy anglicismů od vhodných, které jim nevadí, až po nevhodné, jež odmítají. Mezi vybranými výrazy jsou substantiva derivovaná od iniciálových zkratk *esemeska, dividičko/dyvidýčko*, kodifikované pravopisné varianty formálně adaptované na základě původní anglické výslovnosti (s příslušným ortoepickým počestěním) *lídr, spíkr, mítink* a *plejboj* (vedle původní grafické podoby *playboy*) a podle stejného principu adaptované formy dosud nekodifikované: *imidž, pírsink* a *šoubyznys*. Způsoby vnímání grafické a zároveň slovtvorné

adaptace sledujeme u tvarů *zabukovat* a *mejlovat* a v případě druhého slovesa připojujeme ještě perfektivní tvar *mejlnout*, podobně jako v další dvojici *resetovat* a *resetnout*.

Dodejme, že poslední část dotazníku se zaměřuje na téma, jež by se dalo lakonicky vyjádřit heslem: „já a spisovná čeština“. Ptáme se respondentů, jak jim „jde“ spisovné psaní či mluvení, samozřejmě takovou formou, aby nezaměňovali vlastní výkony v tomto útvaru za pouhé představy o nich a naopak.

A **jak se** respondentů **ptáme**? Vycházejíce ze skutečnosti, že kvalita odpovědi záleží na kvalitě dotazu, jsme si při sestavování dotazníku neustále pokládali následující otázky:

- Je respondent ke spolupráci vůbec motivován? Je zvolené téma pro něj nějakým způsobem atraktivní? Oslovuje jej? Týká se jeho řečové praxe? Domníváme se, že ano, protože o spisovnou češtinu usiluje alespoň občas (např. v psané formě) každý člen českého národa a každý Čech také bývá příjemcem českého textu. Z příležitostných diskusí na jazyková témata usuzujeme na jistý zájem širší veřejnosti se v jazykových otázkách nejen poučit, ale i zaujmout k nim vlastní (většinou kritické) stanovisko. Dotazník dává respondentům možnost provést toto hodnocení komplexně.

- Ví respondent vůbec, na co se ho ptáme? Zná správnou odpověď? Negeneralizujeme specifickou oblast našeho zájmu na celou (širší) populaci? I zde vycházíme ze zjištění, že každý občan České republiky přichází s češtinou do styku a že v tomto jazyce byl/je systematicky vzděláván. Nevyjadřuje se tedy k záležitostem, o kterých neví nic a s nimiž nemá žádnou osobní zkušenost. Většina lidí je (alespoň do určité míry) schopna reflektovat nejen vlastní jazykovou kompetenci, ale i základní jazykové rozdíly mezi mluvčími z jednotlivých oblastí (regionů) ČR. Prostřednictvím dotazníku nezjišťujeme vždy jen fakta, ale i postoje a názory a na ty mají nárok i lidé bez speciální erudice.

- Je otázka formulována dostatečně srozumitelně a jednoznačně? Nemůže si jiný respondent pod daným pojmem představit něco jiného? Myslíme si, že nikoli. Vyjádřit podstatu problému tak, aby mu rozuměli všichni stejně, je úkol navýsost obtížný, nicméně případné významové nuance do značné míry koriguje pokaždé minimálně pět nabízených variant odpovědi.

- Je pravděpodobné, že respondent už někdy dříve (tj. před naším dotazováním) o daných věcech přemýšlel? Nevytvoří si názor *ad hoc* a nezapomene jej vzápětí, aby si případně příště vytvořil názor nový? Je jeho odpověď odrazem relativně konstantního přesvědčení? Pochybnosti o správném postupu vyvrací jednak fakt, že se s prosbou o radu ve věcech jazykových obrazejí na příslušné instituce a kompetentní osoby i běžní uživatelé jazyka, jednak skutečnost, že situace, na které mají respondenti reagovat, jsou spojené s každodenní percepcí či produkcí jazykového komunikátu.

- Bude respondent vlastně chtít odpovědět? Nebude mu to nepříjemné? Nebude se obávat nějakých sankcí? Domníváme se, že ne, neboť, zaprvé, respondent není do odpovědi (potažmo vyplňování

dotazníku) nijak nucen, zadruhé, má možnost se případně uchýlit k odpovědi „nevím“. Odpovídá anonymně a s autory dotazníku ani institucí, kterou tito zastupují, nemá žádný přímý kontakt. Nejedná se o konkurzní řízení nebo o jiné prověřování kvalifikačních předpokladů pro výkon nějaké funkce či profese. Ze stejného důvodu si nemyslíme, že respondent zvolí danou odpověď jen proto, aby se zalíbil, ukázal v lepším světle, nepřiznal vlastní neznalost apod. (viz tzv. efekt pozitivní sankce).

- Neovlivňujeme respondenta např. volbou nevhodných argumentů, prázdných frází, klišé, která v sobě již obsahují negativní hodnocení posuzovaného jevu? Tyto obavy zahání vědomí, že při sestavování dotazníku jsme z pochopitelných důvodů byli nuceni šetřit místem, tudíž i slovy. Pokládali jsme pouze takové otázky, které měly opravdu vliv na to, co chceme měřit, a nehrozí nebezpečí, že nějaká otázka je v dotazníku jen proto, že se to jaksí hodí. Usilovali jsme o pregnantní, úsporné vyjadřování a volili formulace sémanticky plnohodnotné. Je pravda, že jistou míru vlivu našeho přesvědčení o konkrétních jevech připustit musíme, neboť je těžké zachovat naprosto nestranný postoj k předmětu, kterým se v rámci své profese soustavně a dlouhodobě zabýváme. Nicméně velkou pozornost jsme věnovali prevenci proti otázkám spekulativním, zabývali jsme se tím, zda není problém vyňat z reálné situace, zda lze otázku zodpovědět bez širokého vysvětlení kontextu apod.

- Neztotožní se respondent hned s první nabízenou odpovědí? Je motivován k tomu, aby si přečetl všechny varianty odpovědi a teprve pak zareagoval? I v tomto případě se nám možné výtky zdají neoprávněné, neboť v každém zadání úkolu se zdůrazňuje (graficky zvýrazňuje) požadavek na to, aby si respondent nejprve přečetl všechny nabízené odpovědi a až poté zvolil tu „svoji“. I v případě, že by se respondent tímto doporučením neřídil, je jistou pojistkou fakt, že nabízené odpovědi graduji jednou od nejnižších hodnot k hodnotám nejvyšším, jindy obráceně a pravdivost zvolené odpovědi lze ověřit i na základě respondentových reakcí na dalších místech dotazníku. Dokáže respondent samostatně formulovat svoji odpověď na dané téma? Není to, na co se ptáme, příliš složité vzhledem k jeho věku/vzdělání/inteligeneci/elokvenci? Především dlužno podotknout, že zrovna poslední uvedené parametry rozhodovaly o jedné, druhé nebo třetí variantě dotazníku. Riziko zkreslení výsledků snižuje skutečnost, že téměř vždy má respondent k dispozici odpovědi předem zformulované. Chce-li respondent sdělit něco navíc, nemusí se vzhledem ke konkrétnímu zaměření úkolu vyjadřovat ani dlouze, ani nijak zvlášť odborně. Odpovědi na otázky jsme formulovali tak, abychom dali respondentovi možnost zaujmout i nesouhlasné stanovisko (prevence proti tzv. efektu přitakání), vyjádřit i méně běžný názor (prevence proti tzv. efektu střední cesty, střední kategorie).

- Mají všechny získané odpovědi stejnou váhu? Neměla by být daná otázka položena jen některým z respondentů? Nutno říci, že tzv. filtrující otázky se v dotazníku určeném největšímu vzorku

respondentů neobjevují. Neptáme se ani na názory někoho třetího a otázky nesměřují k dalším osobám než zvolenému vzorku respondentů.

- Není respondent nevhodnou formulací nucen odpovídat na dvě různé věci stejně? (viz tzv. efekt dvouhlavňové otázky). Toho, jak zrádná může být nesprávně použita spojka „nebo“, jsme si samozřejmě vědomi a myslíme si, že žádné takové formulace náš dotazník neobsahuje.

Doufejme, že další fáze výzkumu ukáže, že jsme postupovali správně!

Literatura

- BOGOCZOVÁ, I. (2009): Metody sběru jazykového materiálu. In: *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 125–140.
- DISMAN, M. (2007): *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 4. dotisk 3. vyd. Praha: Karolinum.
- HAVLÍK, R. (2003): *Úvod do sociologie*. Praha: Karolinum.
- JANDOUREK, J. (2003): *Úvod do sociologie*. Praha: Portál.
- JEŘÁBEK, H. (1992): *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: UK.
- SURYNEK, A. – KOMÁRKOVÁ, R. – KAŠPAROVÁ, E. (2001). *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press.
- ŠATAVA, L. (2009): *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.

Slovenská publikace o jazykových kontaktech

Vincent Blanár: *Jazyky v kontaktoch*. Veda, vydavateľstvo SAV, a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava 2007, 162 s.

Slovenský lingvista Vincent Blanár je připomínán hlavně jako přední odborník v oblasti onomastiky a vývoje jazyka. Méně známé jsou jeho studie zabývající se kulturními kontakty; byly otištěny ve sbornících a zahraničních periodikách a zejména materiálově bohaté práce z 50. let 20. století jsou již pro zájemce těžko dostupné. Recenzovaný sborník přináší výběr šestnácti studií o jazykových kontaktech.

Editor Michal Jozefovič rozdělil příspěvky do dvou oddílů. První oddíl analyzuje jazykové a komunikační situace, které jsou výsledkem přímého kulturního a jazykového kontaktu. Autor se opíral o materiál, který získal terénním výzkumem provedeným v druhé polovině 40. a na začátku 50. let.

Jádro oddílu tvoří příspěvky věnované slovensko-bulharským a částečně i česko-bulharským jazykovým kontaktům, které do té doby unikaly pozornosti lingvistů (v Bulharsku žily v meziválečném období jen asi dva tisíce Čechů a tisíc pět set Slováků). Bulharština a slovenština/čeština patří sice mezi geneticky příbuzné jazyky, strukturně však jde o nejvzdálenější slovanské jazyky.

V roce 1949 V. Blanár provedl rozsáhlý výzkum jazykových variet slovenského a českého etnika v enklávách a diasporách v severozápadním Bulharsku při hranicích s Rumunskem a v okolí Burgasu. V první polovině 20. století existovalo souvislejší české osídlení na Plevensku (Vojvodovo), kam přesídlilo koncem 19. století z rumunského Banátu, v Plevensku a Tarnovsku sídlily zbytky druhotné slovenské kolonizace z jihoherského Banátu a ze Sedmihradska. Předmětem výzkumu bylo formování české a slovenské jazykové variety během kontaktu s majoritním bulharským okolím. Autor vycházel z dobové dialektologické metodologie, na rozdíl od nářečních výzkumů však nerekonstruoval stálý systém variety, ale popsal její synchronní stav. Příspěvky jsou doplněny ukázkami variet (většinou autobiografická vyprávění).

Tři studie (*Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, poprvé otištěna roku 1951; *Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku*, 1953; *Влиянието на българския език върху езика на словаците и чехите в България*, 1960) se zabývají vlivem spisovné bulharštiny

a západobulharských nářečí na slovenskou a českou varietu, odolností jednotlivých jazykových rovin vůči bulharštině, směrem postupu interference, jejím rozsahem a závislostí na společenských a kulturních podmínkách etnik: z výzkumu vyplývá, že bulharština determinovala všechny jazykové plány, nejvíc slovní zásobu. Cenné na studiích je i to, že postihly variety v jejich poslední vývojové fázi (jazykové smrti): koncem roku 1949 velká část obyvatel enkláv reemigrovala z Bulharska do Československa.

V. Blanár popsal také konečný stav variet, které vznikly ve specifické jazykové situaci. Jde hlavně o složité slovensko-bulharsko-ukrajinské jazykové kontakty v Pišurce (*Jeden prípad medzislovenských jazykových vplyvov. Nárečie malej slovenskej jazykovej skupiny v Pišurke (o. Lom, Bulharsko)*, 1954) a její odraz v dvojnásobném jazykovém vlivu (bulharština, ukrajinština) na varietu mající jihostředoslovenský nářeční základ. Dvakrát navštívil V. Blanár obec Belince, do níž se roku 1935 vystěhovalo 12 českých rodin z bulharského Vojvodova (Belince byly multietnickou obcí s převážně tureckým obyvatelstvem). Autor zde sledoval jazykové kontakty česko-turecko-bulharské, hlavně vrstvu lexikálních turcizmů (*Príspevok k viacrečovým interferenčným vzťahom. Po stopách českých presídlencov v Deli-Ormane*, 2002).

Do studia jazykových kontaktů vnáší nové aspekty komparace fungování proprií. Roku 1946 V. Blanár zkoumal jako člen sociografické skupiny bilingvní slovensko-maďarské vztahy a zaměřil se na užívání proprií v severním Maďarsku (*Vlastné mená ako materiál pre spoločenské vedy*, 1950). Analyzoval, jak se do speciálního kulturního kontextu začleňují vlastní jména osad a příjmení osob. Sledoval proces jejich systémové i komunikační adaptace a na třech generacích popsal variantnost užití proprií v oficiální a neoficiální komunikační situaci. Obdobné problémy zaznamenal i v příspěvku z bulharského prostředí (*K pomenívaniu tureckých osôb v bulharskom prostredí*, 2003).

Jeden příspěvek je věnován slovenské varietě bulharské diaspory (*Slovenčina Bulharov v slovenskom prostredí*, 2005). Charakterizuje její typické rysy a shledává některé shody mezi slovenskou varietou Bulharů žijících na Slovensku a varietou Slováků v bulharských enklávách a diasporách (*K frekvenčnému statusu interferenčných javov. Na slovensko-bulharskom jazykovom materiáli*, 1999).

I když časové rozpětí mezi nejstarším a nejmladším článkem je více než půlstoletí, působí oddíl kompaktně. Závěry zde prezentované jsou aktuální i dnes, jak potvrzují nejnovější sociolingvistické výzkumy. Je to tím, že se autor neomezuje jen na postavení interferenčních jevů v jazykovém systému, ale sleduje i sociolingvistické a komunikační faktory, které ovlivňují fungování variet v jazykové situaci (délka kontaktních vztahů, prostředí enklávy/diaspory, generační rozvrstvení populace, vliv mediální a edukační sféry na jazyk oficiální a neoficiální komunikace aj.). Právě jejich akcentace umožňuje autorovi uvažovat o některých obecných otázkách jazykových kontaktů

a o problematice přebírání a zdomácnování převzatých prvků, jak dokazuje polemika s bulharským lingvistou S. Stojkovem o existenci banátského jazykového svazu (*K otázce tzv. banátského jazykového svazu*, 1974).

Druhý oddíl zkoumá písemné kontakty a historické interferenční vztahy. Tři studie jsou věnované kontaktům češtiny a slovenštiny. Jde zejména o postižení pasivního bilingvizmu v individuálních psaných textech – Slováků píšících česky a Čechů píšících slovensky. V. Blanár rozebírá projevy jazykové interference v české korespondenci L. Štúra (*Od jazyka A k blízkopříbuznému jazyku B a od jazyka B k blízkopříbuznému jazyku A*, 2003) a postihuje, jak se ve vědomí autora aktivizují a konfrontují kódy obou blízce příbuzných jazyků: mezi nimi existuje napětí, které pisatel spontánně či vědomě vyrovnává. V. Blanár se zabývá i dalšími případy interference v slovenských textech českých pisatelů. Na základě příspěvků publikovaných v meziválečném tisku sleduje hlavně ty bohemizmy, které prohlubovaly dobovou variabilitu spisovného úzu, zejména když některé z variant zaznamenala i Pravidla slovenského pravopisu z roku 1931 (*Tzv. zlý autor a začiatky Slovenskej reči*, 2003). Autor dokumentuje, že interferenční jevy jsou většinou nesystémové (záležitost idiolektu autora). Příspěvek *K otázke slovensko-českých jazykových a jazykovedných vzťahov v období národného obrodzenia* (2001) je věnován slovakizmům pronikajícím vlivem textů slovenských autorů druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století (J. Palkovič, J. Kollár, P. J. Šafárik) do češtiny národního obrození. Některé lexikální slovakizmy rychle zdomácněly a začlenily se do lexikálně-sémantického systému. Autor v závěru formuluje šest kritérií, která je třeba zohledňovat při posuzování toho, zda jde v češtině o lexikální prvek slovenského původu.

Další příspěvek (*Slovesá liať a sypať v slovanských jazykoch*, 2003) analyzuje vzájemný vztah obou lexémů z typologického a areálového hlediska. Sleduje významové vztahy těchto faktitivních sloves a ukazuje na rozdíly v užití obou semémů mezi západoslovanskými a východoslovanskými jazyky a jazyky jižních Slovanů, v nichž se sémaziologické vztahy tohoto mikrosystému vyvíjely pod vlivem balkánského svazu.

Závěr publikace tvoří obecně lingvistické a metodologické studie, které se zabývají interferenčními vztahy a problematikou přebírání lexémů ze synchronního a diachronního hlediska. První (*Comparison of Vocabularies of Related and Unrelated Languages*, 1999), vycházející z materiálu slovanských a balkánských jazyků, sleduje vliv intro- a extrajazykových faktorů na vývoj slovní zásoby, druhá (*Die Einbürgerung entlehnter Wörter in graphischer Darstellung*, 1968) je věnovaná výrazům cizího původu ve slovenštině.

Slovenská sociolingvistika se věnuje jazykovým kontaktům slovenštiny s jinými jazyky intenzivně od počátku 90. let 20. století a výsledky prezentovala zejména ve sbornících Sociolinguistica Slovaca. Recenzovaná publikace odráží schopnost V. Blanára vidět kontaktní

jevy v širších slovanských souvislostech a obohacuje teorii i metodologii slovenské kontaktné lingvistiky.

Jiří Zeman

Jubilejní sborník o slovanské slovo tvorbě

Slovoobrazovane i leksikologija. Dokladi ot desetata meždunarodna konferencija na Komisijata po slavjansko slovoobrazovane pri Meždunarodnija komitet na slavistite, Sofija 1–6 oktombri 2007 g. Săstaviteli: Vasilka Radeva, Cvetanka Avramova, Julija Baltova. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, Sofie 2009, 412 s.

V polovině roku 2009 vyšel sborník příspěvků z desáté mezinárodní konference Komise pro slovanskou slovo tvorbu při Mezinárodním komitétu slavistů (k činnosti a publikacím této komise viz podrobněji Bozděchová, 2008). Koncept sborníku (i stejnojmenné konference) vychází z potřeby všestranného a detailního popisu jednotlivých jazykových úrovní s využitím poznatků různých lingvistických odvětví. Publikace tedy značně přispívá ke zpracování komplexní metodologie zkoumání slovanské slovo tvorby se zřetelem k dialektickému vývoji jazykového systému. Tematickým jádrem sborníku je problematika odvozeného slova a její vztah k lexikologii i k lexikografické praxi. V derivatologických pracích předních slavistů jsou slovo tvorné tendence obecnějšího rázu pojaty jako procesy, které úzce souvisí s aktuálním stavem v jednotlivých slovanských lexikálních systémech, resp. s popisem tohoto stavu.

Sborník obsahuje 37 vědeckých statí psaných v deseti jazycích a rozdělených do sedmi částí. V první části nazvané *Odvozené slovo v lexikálním systému jazyka* předseda Komise pro slovanskou slovo tvorbu I. S. Uluchanov (Moskva) naznačuje tematické zaměření publikace. Autor podotýká, že je třeba rozpracovat podrobněji otázky, kterým se dosud v slovo tvorných výzkumech věnovala nepatrná pozornost. Do těchto otázek I. S. Uluchanov zahrnuje vliv lexikálních významů motivovaných slov na jejich spojitelnost se slovo tvornými formanty, vztah motivovaných a nemotivovaných slov v rámci jednotlivých lexikálně-sémantických skupin apod. Ve svém příspěvku se zaměřuje na lexikální soustavu slovo tvorných typů a na polysémii (především pravidelnou) motivovaných slov. Jako lexikální centrum slovo tvorného typu I. S. Uluchanov určuje jeho nejfrekventovanější členy. Do fakultativních příznaků tzv. lexikální „centrality“ zahrnuje stylistickou neutralnost, derivační schopnost, rozmanitost spojitelnosti, polysémii, příslušnost k některé ze sémantických skupin. Autor se dále zabývá lexikálními vztahy mezi slovy

reprezentujícími jednotlivé slovotvorné typy a ostatními slovy jazyka. Tyto aspekty slovotvorného výzkumu I. S. Uluchanov vidí jako zvlášť aktuální pro popis slovotvorby z hlediska lexikologie. Na pozadí lexikálně-slovotvorných paradigmat slov s integrálním příznakem sémantického pole stanoví N. Klimenková (Kyjev) principy parametrizace lexikální sémantiky slova. Širokou materiálovou základnu autorčina výzkumu tvoří skupiny složených ukrajinských adjektiv utvořených rozmanitými slovotvornými prostředky a vyjadřujícími různé stupně kvantity, množství. Teoretický pohled na problematiku zvolenou ve sborníku nabízí článek G. A. Nikolajeva (Kazaň). Slovotvorba je zde pojata jako projev derivačního aspektu slovní zásoby a nauka o tvoření slov jako nástroj zkoumání dílčích charakteristik základní jednotky jazyka. V. Radevová (Sofie) zastává odlišné teoretické pozice. Nejadekvatnější způsob vyjádření informací obsažených ve znaku poskytují podle autorky slovotvorné typy a modely. V. Radevová tedy spojuje kognitivně-sémantický přístup k motivovanosti a slovotvorné členitosti derivátů s ujasněním fungování slovotvorného typu (jako modelu verbalizace určitých poznávacích struktur a jejich systematizace). Vznik neslovotvorných dvojic, které vyjadřují vztahy analogické motivačním, a popis struktury derivačních paradigmat V. Radevová řadí k nedostatečně rozpracovaným možnostem konfrontačního výzkumu slovanských jazyků.

Do druhé části sborníku s názvem *Sémantická struktura odvozeného slova* jsou zahrnuty příspěvky věnované širokému spektru aktuálních slovotvorně-sémantických otázek. I. Kasabov (Sofie) se zabývá pádovým principem ve slovotvorbě. Autor ukazuje na znakové shody mezi pádovými a slovotvornými kategoriemi a uvažuje o multiplikaci jednotného gramaticko-sémantického principu na všech jazykových úrovních. V práci V. Maldžievové (Toruň) je na materiálu bulharských a polských odvozených substantiv představena etapa budování sémantického modelu pro konfrontační zkoumání slovanských jazyků. S. Mengelová (Halle) se soustřeďuje na složitou problematiku diferenciac slovotvorného a lexikálního významu. I. G. Miloslavskij (Moskva) navrhuje zdokonalování výkladové (pravé) části slovníků s ohledem na existenci konotačních významů kořenů odvozenin, které určují „odtrženost“ sémantiky nového slova od významu slova motivujícího. A. Nagórková (Berlín) analyzuje kompozita v polštině se zřetelem k typologii jazyků, přičemž vyděluje konstrukce „levostranné“ a „pravostranné“ a shrnuje, že přejímání struktur způsobuje nárůst produktivity pevných modelů (např. A + N) založených na verbálních frázích. Tématem příspěvku G. P. Něščimenkové (Moskva) jsou alternativní slovotvorné motivace slov. Autorka zkoumá synchronní variantnost v slovotvorné struktuře odvozenin se zřetelem ke slovotvorným typům, slovotvorným způsobům a slovotvorným kategoriím. J. V. Petručinová a A. V. Rumjancevová (Moskva) se věnují slovotvorné, lexikální a gramatické sémantice ruských hromadných názvů. Z. A. Charitončíková (Minsk) objasňuje zvláštnosti korelací mezi názvy představitelů stejné třídy nebo stejné kategorie. Na základě souborů terminologických

názvů živočichů dospívá k závěru, že slovtvorba poskytuje nejuvěstičnější a nejpřesnější svědectví o vlastnostech a procesech kategorizace, o procesech a cestách vkládání informací do jazykových jednotek, o koncepční integraci atd. V posledním příspěvku této nejrozsáhlejší části sborníku Nam-Šin Čoová (Soul) analyzuje sémantické vztahy mezi motivujícím slovesem a jím motivovanými prefixálními slovesy, dále určuje různé stupně (plné a částečné) sémantické souvztažnosti mezi nimi. Nevynechává ani případy, kdy se sémantická souvztažnost postupně zastírá.

Ve třetí části *Systemové vztahy mezi odvozeninami* je značná pozornost věnována slovtvorbě a antonymii. Toto téma zpracovává příspěvek I. S. Breznikové (Maribor), v němž na slovinském materiálu jsou vydělena některá nová kritéria zkoumání antonymických slovtvorných vztahů. K. Kleszczowová (Katovice) poukazuje na příčiny upřednostňování prostředků lexikálních při vyjadřování antonymických vztahů v polštině. Při konfrontaci ruštiny a běloruštiny A. V. Nikitěvič (Grodno) vyděluje řadu slovtvorných a sémantických lagun, které jsou spjaté s odlišnou derivační potencií fundujících jednotek strukturně a sémanticky odlišných derivátů.

Dynamika derivačních procesů je středem zájmu ve čtvrté části sborníku. V tomto kontextu I. Bozděchová (Praha) zdůrazňuje potřebu zabývat se termíny v odborných textech, tedy nejen v rovině slovní zásoby. Terminologizaci autorka definuje jako proces přejímání slov z běžné slovní zásoby, dále rozlišuje různé typy terminologizace, sleduje procesy tvoření termínů v české odborné komunikaci a stanoví slovtvorné a lexikální typy termínů specifické pro české lékařské názvosloví. I. Bozděchová zjišťuje, že v oblasti terminologické, podobně jako v běžné slovní zásobě, narůstá podíl terminologizace zejména anglických pojmenování a adaptace internacionálních slovtvorných elementů. K. Waszaková (Varšava) se zaměřuje na faktory spjaté s uplatněním slovtvorné nebo sémantické derivace, které ovlivňují status jimi utvořených neologických pojmenování. Autorka konstatuje, že neosémantizace v současné polštině vede k diferenciaci projevů polysémie od procesů homonymických a v souvislosti s tím nabízí nové hodnocení některých typů neologizmů jako dvojí (sémanticky a/nebo slovtvorně) motivované. O. Jermaková (Kaluga) spojuje derivatologii s problematikou archaizace slov, naznačuje základní rozdíly mezi archaizací nemotivovaného a motivovaného slova, ukazuje na případy „extrakce“ archaizovaného přímého významu motivovaných slov, který se zachoval jako potenciální složka v slovtvorné struktuře jednotky. Stratifikační funkci slovtvorných inovací v ukrajinštině se zabývá J. A. Karpilovská (Kyjev). Autorka klade důraz na potřebu zpracování zásad efektivního plánování rozvoje spisovného jazyka s ohledem na jeho funkčněstylové rozvrstvení. E. I. Koriakowcewová (Siedlce) vztahuje produktivitu slovtvorných modelů tvoření abstraktních názvů k sociokulturní a systémové determinovanosti jejich fungování. Slovtvornou produktivitu autorka hodnotí jako jazykovou módu, tedy jako druh předpovědi shodného chování mluvčích při tvoření/rozpoznání nové kombinace jednotek. Výzkum A. A. Lukašance (Minsk) se týká charakteristických rysů inovačního

dění v oblasti slovní zásoby současné běloruštiny. Autor sleduje lexikální a slovtvorné procesy se zřetelem k projevům internacionalizace a nacionalizace. Za velmi podstatné pro zjednodušení a zefektivnění celoslovanské komunikace v období globalizace a evropské integrace pokládá M. Sokolová (Prešov) zkoumání nových aspektů fungování internacionální lingvistické terminologie, definování mezinárodního slovanského kontaktu, důslednou stylovou diferenciaci druhů vědeckých textů, tvorbu učebních textů pro efektivní získávání diferencovaných kompetencí v rámci slovanských jazyků, a to s užíváním internacionální terminologie. B. Štebichová (Záhřeb) se věnuje slovtvorným neologizmům v chorvatském standardním jazyce. Za neaktivnější slovtvorné způsoby v současné chorvatštině autorka označuje sufixaci a kompozici.

V páté části *Slovtvorba a lexikografie* se ukazuje na vzájemnou spojitost a vzájemnou podmíněnost věd se společným objektem zkoumání, kterým je lexikální jazyková jednotka. J. Baltovová (Sofie) určuje dva typy vztahů mezi členy triády slovtvorba, lexikologie, lexikografie – přímé (mezi slovtvorbou a lexikologií; mezi lexikologií a lexikografií) a nepřímé (mezi slovtvorbou a lexikografií), připomíná podstatnou roli slovtvorných parafrází při formulování lexikálních definic týkajících se odvozenin; ukazuje společnou bázi predikačně-argumentačních struktur neodvozených slov, která umožňuje zpracování typologizačních modelů lexikálních parafrází a lexikografických definic. Toto téma autorka spojuje s problematikou metajazykových definic v lexikografické praxi. C. Georgievová (Sofie) pojednává o lexikografickém popisu neologických jmenných formantů užívaných v prepozici a hledá typizační modely pro sjednocení jejich podání ve slovnících. Za účelem utvoření modelu sémantické mluvnické ruské slovesné prefixální slovtvorby M. Krongauz (Moskva) navrhuje projekt dvou slovtvorných slovníků – prefixů a prefigovaných sloves. B. Čorič (Bělehrad) se soustřeďuje na výklady motivovaných (odvozených) slov v jednojazyčných výkladových slovnících srbsko-chorvatských z minulého století a konstatuje rozdíl ve stupni unifikace při podání sufixální části odvozenin.

V šesté části sborníku *Slovtvorná a morfémová struktura odvozeného slova* C. Avramovová (Sofie) klade otázku o hranicích mezi derivací (v širokém pojetí) a adaptací přejatých lexikálních jednotek. Na základě materiálu z češtiny a bulharštiny stanoví rozdíly mezi termíny slovtvorná a morfologická adaptace, hodnotí adaptaci a derivaci jako procesy vzájemně se vylučující. Na rozdíl od závěrů v některých českých slovtvorných pracích autorka zpochybňuje existenci jevu slovtvorná adaptace. Ke zpracování modelu konfrontačního popisu slovtvorných systémů bulharštiny a ruštiny D. Mitev (Šumen) přistupuje z pozic strukturně-funkční analýzy. Autor upozorňuje na řadu jazykových, terminologických a interpretačních potíží vyplývajících z nejednotnosti slovanské slovtvorné metodologie. Konfrontačním výzkumem typologických zvláštností slovesného tvoření v bulharštině a arabštině se zabývá P. Samsarevová (Sofie). Také z hlediska konfrontačního L. Selimski (Katovice) zkoumá slovtvornou a morfologickou strukturu

bulharských adjektiv odvozených z internacionalizmů. V této oblasti nového tvoření autor zjišťuje koexistenci paralelních formací, ustálení nových hybridních sufixálních formací i morfonologických alternací. Na případy, kdy vnitřně jazykové nebo mimojazykové příčiny zabraňují tvoření slov podle určitého modelu, typu, vzoru, neboli na „slovotvorné blokování“ v srbštině, chorvatštině a bosensštině je zaměřen příspěvek B. Tošoviče (Štýrský Hradec).

Funkční aspekty odvozených slov je název poslední, sedmé části sborníku. V. N. Vinogradovová (Moskva) se v ní zabývá vztahem motivovaných a nemotivovaných slov v básnickém textu, přičemž vychází ze skutečnosti, že časté střídání jednakořenových a jednostrukturních slov v básnickém jazyce podporuje aktualizaci jejich slovotvorné struktury. J. Lukašaněcová (Minsk) ukazuje na rozdíly mezi argotickým a spisovným jazykem týkající se užití prostředků ryze mluvnických a čistě derivačních, uplatnění různých typů substantivizace, obměny rodových příznaků, životnosti – neživotnosti apod. Roli a specifické slovotvorby ve slangu je věnován také příspěvek J. Raecke (Tübingen). Na materiálu z polských nářečí J. Sierociuk (Poznaň) demonstroval vázanost slovotvorných procesů na strukturu lexikálně-sémantického pole.

V podnětnosti témat a ve vysoké úrovni jejich interpretace se jubilejní sborník Komise pro slovanskou slovotvorbu při Mezinárodním komitétu slavistů od předcházejících neliší. Jeho jedinečnost ovšem spočívá v naznačení nových, málo prozkoumaných cest ke slovanské slovotvorbě. Se zájmem proto očekáváme pokračování v tomto směru i v dalších (desítkách) konferencí a sborníků.

Literatura

BOZDĚCHOVÁ, I. (2008): Deset konferencí Komise pro slovanskou slovotvorbu při Mezinárodním komitétu slavistů. *Naše řeč*, 91, s. 260–266.

Božana Niševa

Slovo a jeho konverze

Božena Bednaříková: *Slovo a jeho konverze*. Univerzita Palackého, Olomouc 2009, 254 s.

Specializovaná monografie vznikla jako podklad pro autorčino habilitační řízení a je výsledkem několikaletého výzkumu zaměřeného jak čistě odborně na teoretická východiska i nejnovější

výsledky dosažené v oblasti morfologických a slovotvorných procesů, tak i prakticky na možnosti jejich uplatnění v praxi, a to nejenom v prostředí „akademického“, ale i školského vzdělávání.

Sympaticky působí jasně definované obsahové vymezení monografie hned v její první kapitole; pro celou práci vůbec je příznačná snaha kriticky zhodnotit a následně i adekvátně užívat odpovídající terminologii. Autorka k problematice morfologických a slovotvorných procesů přistupuje ze široka a v druhé kapitole nejprve hledá místo morfologie v nejnovějších terminologických slovnících (Lotko, E. (1999): *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. eds. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Vachek, J. (2005): *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum) a následně pak i v gramatikách češtiny. Vychází přitom z podnětů klasika české lingvistické tradice Viléma Mathesia a s použitím danešovské terminologie klasifikuje gramatické kategorie na pozadí jejich uplatnění na syntaktické rovině. Vymezuje morfologický i syntaktický znak a přibližuje historii vzniku české „akademické“ mluvnice i její koncepci. S ohledem na tematické zaměření monografie pak také přistupuje ke kritickému zhodnocení novějších mluvnic češtiny let devadesátých – brněnské, ostravské i mluvnice pražské provenience. Nejvíce impulzů pro další odbornou práci v rámci druhé kapitoly ovšem přináší podkapitola 2.6 Školský exkurz. Autorce se zde daří zúročit výsledky několikaletého výzkumu, který byl zaměřen na způsob zpracování morfologického plánu v učebnicích češtiny tradiční řady SPN (vyplývající z požadavků školských osnov a vzdělávacích programů), a rovněž výsledky výzkumu souvisejícího s jejím působením v terminologické komisi jmenované Jazykovědným sdružením ČR. Podkapitola je doplněna řadou příkladů z analyzovaných učebních textů s nevhodně nebo neadekvátně užitými termíny, Bednaříková tak opouští pole čistě akademického výzkumu a její práce se může stát dobrým zdrojem inspirace jednak pro samotné učitele, jednak pro potenciální autory dalších učebnic.

Ve třetí kapitole si pak autorka připravuje půdu pro další analýzu a snaží se najít přesnou definici pojmu „SLOVO“, opouští oblast české lingvistické tradice a využívá podněty, které přinášejí modely *item-and-arrangement* a *item-and-process*. Z hlediska tematického zaměření celé práce se jako nezbytná jeví taktéž čtvrtá kapitola věnovaná vymezení slovních druhů na pozadí funkce lexikálních jednotek na syntaktické rovině. Bednaříková se nechala inspirovat nejenom klasickými pracemi evropského strukturalismu, ale také pracemi jedné z nejvýznamnějších postav olomoucké bohemistiky M. Komárka (a to zejména při hledání vhodných klasifikačních kritérií při vymezení slovních druhů). Poukaz na prostupnost hranic jednotlivých slovních druhů a dynamické vztahy mezi nimi pak autorce umožňuje organicky přejít do oblasti vlastních morfologických procesů.

Výrazným pozitivem páté kapitoly Slovo a morfologické procesy je zpřístupnění závěrů relativně současné literatury angloamerické provenience. Autorka práce zde poctivě a s využitím

praktických ukázek definuje základní morfologické procesy, organickým propojením tradiční funkčně orientované lingvistiky se současnou si vytváří prostor pro možnost zařadit konverzi a transflexi mezi morfologické procesy. Šestá kapitola představuje relativně samostatný uzavřený celek, který by mohl sám o sobě sloužit jako učební opora při studiu morfologického plánu. Je potřeba ocenit autorčinu snahu o přesné a jednoznačné užití odpovídajícího odborného názvosloví a konsensuální propojení výsledků české, slovenské i zahraniční (zejména angloamerické) literatury. Okruh možných recipientů monografie se rozšiřuje, když autorka práce na řadě praktických příkladů demonstruje postupy morfematické analýzy slovního tvaru, a to jak verzi minimalistickou, tak maximalistickou. Při praktické aplikaci teoretických závěrů vždy důsledně vychází z potřeby pracovat s „textovým“ slovem a příklady pro analýzu hledá v částech textů (obvykle v rozsahu jedné věty či souvětí) excerpovaných z korpusů českého jazyka; svou analýzou autorka poukazuje na možná úskalí jak minimalistické, tak maximalistické verze.

Při hledání místa tzv. slovnědruhového transferu a transpozice mezi morfologickými procesy v sedmé kapitole využívá jak tradiční dokulilovskou, tak i nejnovější slovotvornou teorii, na řadě příkladů sleduje proces gramatické i slovotvorné transpozice a v podkapitole 7.3 se organicky dostává ke konverzi. Uvědomuje si nejednoznačnost termínu a s oporou v literatuře podává fundovaný výklad pojmu, snaží se najít místo konverze v oblasti flexe i slovotvorby a příklady konverze, nebo jinak též nulové derivace, nachází nejenom v češtině, ale i v ostatních evropských jazycích. Osmá a devátá kapitola jsou zaměřeny čistě prakticky, po stručném a přehledném uvedení možných typů slovotvorných transpozičních procesů a typů transflexe následuje řada praktických analýz zaměřených na osvětlení struktury konvertovaných a transflektovaných slov.

Nesporným pozitivem celé monografie je její promyšlená struktura. Autorka se v úvodních kapitolách nejprve zabývá místem a rolí morfologie v moderním lingvisticky orientovaném výzkumu, postupně se ale její zájem specifikuje a zužuje, až konečně dospívá k velmi vyhraněnému předmětu, jakým je slovnědruhová a gramatická konverze. Jednoznačným pozitivem je také široký záběr možných adresátů – představuje přínos nejenom pro akademický výzkum, ale může sloužit i jako bohatý inspirační zdroj při koncipování školské výuky.

Závěrem můžeme konstatovat, že monografie Boženy Bednařikové je jasným dokladem vzrůstajícího zájmu naší lingvistiky o „menší“ jazykové jednotky, než jakými jsou texty a komunikáty obecně; autorce se v ní podařilo organicky propojit výsledky staršího slovotvorně i čistě morfologicky orientovaného výzkumu s podněty, které přináší nejmodernější lingvistika.

Jindra Svobodová

Ke konceptu minimální intervence

0. Václav Cvrček nedávno publikoval monografii s názvem *Regulace jazyka – Koncept minimální intervence*. Formuluje zde alternativní přístup k regulaci jazyka především na pozadí kritiky neúplnosti konceptu teorie jazykové kultury a její v zásadě intervenční povahy. Na základě několika základních premis a následného výzkumu některých vybraných jevů za využití korpusové lingvistiky dochází k závěru, že *Koncept minimální intervence* (KMI) je možností, jak účinně přistupovat k řešení problémů současné sociolingvistické situace v českém jazyce.

Ačkoliv se KMI ukazuje jako velmi liberální a nenásilná možnost, jak odstranit (či alespoň zmírnit) dlouholeté problémy plynoucí z diglosního stavu současné češtiny, nabízí se hned několik otázek, které z celého konceptu vyvstávají. Účelem tohoto článku není kritika konceptu, jde spíše o domyšlení některých jeho problematických premis a jejich uvedení do vztahu k jazykové realitě.

1. Autor operuje s pojmy *standard*, *deskripce*, *preskripce*, *doporučení*. To jsou v současné době velmi frekventovaná témata, viz Sgall – Vybíral – Čermák (2005, s. 103–115) a další, a V. Cvrčkovi se podařilo zasadit smysluplně tyto pojmy do systému KMI. Konkrétně ovšem užívání pojmu *standard* a jeho *kodifikace* v KMI vyvolává další otázky. Z práce vyplývá, že standard komunikační situace se ustanovuje územ, a podle autora takový standard územ přirozeně ustanovený by měl být následně zachycen (pomocí korpusové lingvistiky) a kodifikován (to je to, čím by se především měla zabývat jazykověda, jestliže upustí od regulace jazyka a intervence do něj). Vzniká tak stav tzv. pluralitních kodifikací, z nichž má mluvčí vybírat při koncipování vlastního jazykového projevu.

Problém, který zde objektivně vyvstává, je otázka vymezení, co je ještě jeden standard a co už je standard jiný. Autor sám uznává, že vymezení hranic standardu (de facto hranic komunikačních situací) je „poměrně obtížné“ (Cvrček, 2008, s. 169). Komunikačních situací, do kterých vstupuje mluvčí jazyka, je, troufám si říci, nekonečně mnoho a hrozí zde dvě krajní varianty:

a) Komunikační situace budou vymezeny příliš úzce (autor sám uvádí takovou hrozbu záměrně absurdním příkladem „projevy na svatbách“). Množství kodifikačních příruček, které by takové jednotlivé standardy vycházející z tolika různých komunikačních situací reflektovaly, je nepředstavitelné a pro běžného uživatele jazyka (pro jehož snazší a praktičtější orientaci v užívání jazyka je KMI především určena) je naprosto nepraktické a nevyužitelné.

b) Vzhledem k množství komunikačních situací a jim inherentním standardům bude nutné přistoupit k jakýmsi „zastřešujícím“ kodifikacím – hrozí ovšem, že komunikační situace budou vymezeny příliš obecně, což časem povede k tomu, že celý koncept pluralitních kodifikací sklouzne opět k jediné závazné kodifikaci, což je stav, který známe dnes a který usiluje KMI změnit.

Jak tedy efektivně a funkčně stanovit, pro kterou komunikační funkci je vhodné vytvořit doporučující kodifikační (což je mimochodem slovní spojení minimálně diskutabilní vzhledem k závazné povaze kodifikace obecně) příručku a pro kterou už ne, respektive která komunikační situace je natolik minoritní, že se dá zahrnout pod komunikační situaci jinou, snad důležitější? Lze vůbec obecně v jazyce určovat jakousi důležitost komunikační situace z tohoto pohledu či snad určovat nějakou hierarchii komunikačních situací? Snad pomocí výzkumů frekvence výskytu takových situací v užívání jazyka – otázka ale zní, jak takovou frekvenci zjišťovat?

2. Další otázka plyne opět ze souvislosti s pluralitou kodifikací. Hlavním (byť v této fázi ideálním) výsledkem KMI je vytvoření pluralitních kodifikací a praktické přijetí těchto kodifikací širokou veřejností českých mluvčích. Dejme tomu, že se podaří najít smysluplný způsob, jak odstranit metodologický problém stanovování hranic jednotlivých komunikačních situací, jak je uvedeno v bodu 1. Jestliže tedy vytvoříme určité množství kodifikačních příruček, které mají mít doporučující charakter, neříkáme tím vlastně uživateli: Těchto zásad se při tvorbě např. obchodní korespondence drž, protože pokud nepřijmeš doporučení uvedená v příručce, budeš komunikačně méně úspěšný, nebo snad neúspěšný? Nestává se tím taková kodifikace opět kodifikací závaznou, a tedy vlastně závazně vyžadovanou? Jinými slovy, taková pluralitní kodifikace bude mít zřejmě tendenci opět směřovat k preskripci toho, jak a za využití jakých prostředků se ten který komunikát má vytvářet – pod hrozbou, že autor takového komunikátu si sice může vybrat, zda doporučení přijme či ne, ale vzhledem ke snaze komunikovat úspěšně je volba jasná. Zdá se tedy, že jinak velmi liberální, demokratický koncept pluralitních kodifikací vede zpětně opět k implicitní závaznosti takových kodifikací a tím i zpětně k regulaci jazyka a přeneseně i k intervencím do něj.

3. Nejasná je tedy z tohoto pohledu i otázka didaktická. Škola má své nezastupitelné místo ve spoluutváření obecných jazykových návyků mluvčích daného jazyka. Pluralitní kodifikace má být v tomto směru pozitivním krokem k větší přirozenosti užívání jazyka a menším obavám z „chybování“. Ačkoliv se nedomnívám jako někteří lingvisté, že by princip pluralitních standardů (potažmo KMI) nastolil v užívání jazyka chaos (viz Oliva, 2005, s. 278–290), a tím i znemožnil např. hodnocení studentů ve škole (nemůžou přece udělat chybu, když je jen na nich, jak si vyberou!), přesto je nutné i nadále učit žáky a studenty pravopis, stylistiku, lexikologii či syntax – jsou to v nejšířším slova smyslu jazykové prostředky, jimiž své komunikáty realizují. Otázkou tedy je, co vlastně budou učitelé češtiny hodnotit – můžeme snad říci, že adekvátnost použití jazykových prostředků vzhledem ke komunikačnímu záměru komunikátu, samozřejmě otázku stylistické vytříbenosti, přesvědčivosti komunikátu, jazykové ztvárnění, přehlednou strukturaci apod.

A opět se dostáváme k již popsanému problému. Dejme tomu, že studenti dostanou za úkol vytvořit mluvený projev na určité téma, který má být přednesen veřejně. Učitel si tedy vezme jednu z několika (mnoha) pluralitních kodifikačních příruček (s názvem např. *Koncipujeme veřejný*

projev), podle ní práci studenta ohodnotí. Z možnosti výběru se tak opět stává nutnost, chce-li student při hodnocení obstát co nejlépe – možnost volby se ztrácí. Co když student v takovém projevu užije např. slangismy nebo nespisovné idiomy, které do veřejného oficiálního projevu zřejmě nepatří – bude to znamenat nižší hodnocení, ačkoliv jejich využití nijak neruší srozumitelnost či úspěšnost komunikátu, a dokonce napomáhá jeho pozitivní recepci?

Žáci i studenti samozřejmě vyžadují jasná kritéria vlastního hodnocení a my všichni (včetně autora), kdo máme zkušenost s vyučováním ať už češtiny či jiného předmětu, víme, že pevné normy při hodnocení žákova výkonu jsou základem objektivitý takového hodnocení (Kalhous – Obst, 2009, s. 212). Abychom takovým normám dostáli jako učitelé v rámci implementace KMI do školy, bude potřeba vypracovat velmi podrobný podpůrný aparát kritérií hodnocení právě a především pro učitele češtiny. Opět zdůrazňuji, že KMI se jeví jako velmi progresivní a v mnoha směrech skutečně smysluplná koncepce, ale tyto problémy teprve čekají na své dořešení.

4. Další problém spatřuji v samotné produkci kodifikačních příruček. Využití korpusových dat se jeví jako přirozená cesta k zachycení reálného stavu jazyka v různých komunikačních situacích a k jeho následnému popisu, třeba i pro účel tvorby pluralitních kodifikací. Při současném zřejmě stále ještě bouřlivém rozvoji jazyka především v oblasti lexika si můžeme klást otázku po přesnosti takových kodifikací. Čas potřebný ke sběru dat, jejich analýze, zpracování a publikaci by mohl být delší, než aby takový postup věrně zachytil stav jazyka v dané komunikační oblasti. Jednotlivé kodifikační příručky by se měnily velmi často a hrozila by postupná ztráta kontinuity a zvýšení společenské poptávky po jedné jasně vymezené kodifikaci.

Naopak, pokud by takové kodifikace měly vznikat v reálném (smysluplném) čase, pak zřejmě hrozí přílišná obecnost popisu pravidel užívání jazyka v jednotlivých standardech i velká míra obecnosti v doporučení jejich užívání, a tím opět pozvolné sklouzávání k jedné, obecně závazné kodifikaci.

5. Závěrem snad ještě jedna poznámka. Autor sám uznává, že v současné době je především vlivem školní výuky posilováno vědomí závaznosti a jedinečnosti současné jedné kodifikace, a proto si studenti, kteří vyjdou ze školy do praktického života, dál nesou vědomí této závaznosti a vyžadují ji i od svého okolí. To přináší pohyb v začarovaném kruhu, kdy vzniká problém neexistence poptávky po změně. Lingvisté proto nemají důvod měnit svůj přístup k jazykově regulační praxi. Neexistuje-li poptávka po změně, je třeba ji vůbec dělat? Odpověď není jednoznačná a existuje mnoho faktorů, které hovoří pro i proti. Pokud bychom začali zavádět výuku do škol podle KMI, nevystavovali bychom tak značné množství studentů (snad i několik generací) výrazným problémům v jejich budoucím užívání jazyka ve vztahu k ostatním generacím a obecně ve vztahu k pevně zažitým normám v užívání jazyka? Jak dlouho by takový „přerod“ asi trval, než by společnost beze zbytku přijala koncept KMI za svůj, jakou míru přijetí můžeme očekávat od

konzervativně naladěných českých mluvčích, o nichž víme, že každou změnu přijímají jen s obtížemi (viz přijetí nových Pravidel v r. 1993 aj.)?

Shrnutí

Domnívám se, že autor monografie si je těchto problémů vědom a mnoho z výše řečeného je v práci i naznačováno. KMI je koncepcí teoreticky snad úplnou, ovšem existují výše uvedené sporné otázky ohledně její implementace do praxe. Jde spíše o ideál, ale tak začíná každá nová koncepce a lingvistickou obec čeká mnoho práce, pokud bude alespoň v základech tato koncepce přijata odbornou veřejností a následně i veřejností laickou jako směřodatná pro další vývoj sociolingvistické situace češtiny.

Recepce KMI velmi pravděpodobně vyvolá mnoho nesouhlasných reakcí například u těch lingvistů či šíře u té skupiny mluvčích, kteří považují jazykové plánování a intervence za základ lingvistické činnosti. Například vzhledem k současnému nadměrnému zahlcení češtiny anglicismy může stát jako jeden z hlavních protiargumentů to, že bez intervence se neobejdeme, jinak dojde k postupné devalvací až snad zániku češtiny (což je samozřejmě předpoklad přehnaný). Jak ovšem bylo výše naznačeno, KMI není koncepcí naprosto liberální a určitou míru intervence předpokládá. Otevírá se zde tedy další prostor pro diskusi a jen diskuse může přinést další pohledy a osvětlit bohaté možnosti, které KMI skýtá.

Literatura

CVRČEK, V. (2008): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: NLN.

ČERMÁK, F. – SGALL, P. – VYBÍRAL, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 103–115.

KALHOUS, Z. – OBST, O. (2009): *Školní didaktika*. Praha: Portál.

OLIVA, K. (2005): Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 278–290.

Jan Čihák

„Podpovrchová jazyková sondáž“ na počest osmdesátých pátých narozenin M. Komárka

U příležitosti významného životního jubilea předního českého lingvisty prof. Miroslava Komárka proběhla na jeho domovské katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci konference s názvem *Sondy pod povrch jazyka*. Setkání jubilentových kolegů, studentů, přátel i nejbližších členů rodiny se konalo 8. září a všichni zúčastnění se ve svých příspěvcích vraceli k jeho podnětné a stále inspirativní práci. Jednotlivá vystoupení tak byla rozdělena do tří bloků – od disciplín diachronních přes morfologii a morfonologii až po výzkum zaměřený lexikálně a dialektologicky; pozornost byla ovšem věnována i otázkám obecně lingvistickým. Do závěrečného čtvrtého bloku, který měl charakter osobně laděných vzpomínek, byla zařazena vystoupení jubilentových kolegů a přátel.

Miroslav Komárek se narodil 20. 4. 1924 v Laznících, na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a Univerzity Palackého studoval bohemistiku a rusistiku, od ukončení studií v roce 1949 byl jeho profesní život spjat s olomouckou katedrou bohemistiky, na které působil nejprve jako odborný asistent, docent a do své emeritury roku 2005 jako profesor; jako hostující profesor přednášel také na univerzitách ve Vídni, Štýrském Hradci, Lundu, Uppsale, Granadě aj.

Komárkova odborná a publikační činnost má velmi široký záběr, se značným respektem byly hned od začátku přijímány jeho práce o diachronní fonologii češtiny – zde připomínáme zejména *Historickou mluvnici českou*, 1. díl (*Hláskosloví*); vývoji českého fonologického systému se ovšem věnoval i v širších slovanských souvislostech, jeho práce vyrůstala ze základních tezí Pražského lingvistického kroužku, které kriticky propracovával a rozvíjel. Do okruhu historicky zaměřeného bádání bychom mohli zařadit i jeho práce věnované etymologii nebo teoreticky zaměřené příspěvky o vztahu diachronního a synchronního pohledu na jazyk. V synchronně zaměřených pracích převládá orientace na morfologický jazykový plán, který vždy analyzoval ve vztahu k vyšším i nižším jazykovým rovinám. Pravděpodobně nejvlivnější prací z této oblasti jsou *Příspěvky k české morfologii*, jako spoluautor se podílel také na vzniku tzv. akademické *Mluvnice češtiny*. Působí jako člen redakce *Slova a slovesnosti* a redakční rady *Listů filologických*, jeho práce byla spojena s Pražským lingvistickým kroužkem, Societas Linguistica Europaea a International Society of Phonetic Sciences, byl předsedou olomoucké pobočky Jazykovědného sdružení a členem Českého komitétu slavistů (mj. předsedou jeho gramatické komise), též členem Mezinárodního komitétu slavistů, pravopisné a ortoepické komise Ústavu pro jazyk český ČSAV aj.

Program v první sekci věnované především diachronním otázkám zahájil profesor Radoslav Večerka referátem *Velká Morava jihoslovanská, nebo západoslovanská?* V něm analýzou lingvistických údajů vyvracel názor, že cyrilometodějská Morava mohla být lokalizována nikoli v západoslovanském, ale v jihoslovanském areálu. Mezi takové lingvistické doklady zařadil například zápis ethnonyma *Moravianorum* nebo užití nedokonavého futura tvořeného s pomocí prefixu po-. Generaci nejmladších lingvistů orientujících se převážně na diachronní lingvistický výzkum reprezentoval dr. Robert Dittmann s příspěvkem *Ke staročeskému protetickému w-/v-*. Komárkova věta uvedená již roku 1958 v Historické mluvnici české „Vznik těchto střídnic není dosud po všech stránkách uspokojivě objasněn,“ se stala pro profesora Dušana Šlosara podnětem pro jeho referát *Střídnice za jery ve střední slovenštině*. S oporou v historických mluvniciích slovenského jazyka (zejména Paulínyho a Krajčoviče) podal přehled jejich výskytu i diachronní rozklad. První blok uzavřela docentka Jana Hoffmannová. Také ona se nechala inspirovat dřívější jubilatovou prací a s ohledem na velmi široký okruh jeho zájmů v synchronně orientovaném jazykovém výzkumu srovnala tři překlady *Ataly* Françoise René de Chateaubrianda.

Do druhého bloku byla zařazena čtyři vystoupení – profesor Oldřich Uličný v příspěvku *Centrální hanáčtina a centrální čeština – rodné sestry dodnes* odmítl tezi o pronikání obecné češtiny na Moravu a předložil doklady o příbuznosti středočeské a hanácké oblastní varianty. Značně kriticky se k nezájmu o studium českých a německých textů z doby tereziánské postavil ve svém referátu *Felbiger revisited – tereziánské reformy a čeština* dr. František Schäfer. Současně také poukázal na potřebu vytvořit kvalitní korpus textů nejrůznějších žánrů z doby rané fáze národního obrození, který by se mohl stát oporou a východiskem takto zaměřeného výzkumu. Profesor Edvard Lotko v příspěvku *K otázce vulgarizmů, zejména v současné veřejné komunikaci* nejprve předložil precizní vymezení pojmu, následně se věnoval vnímání těchto jazykových prostředků samotnými uživateli. Našel jejich místo v systému i v komunikačním užití, kde fungují především jako nástroj řečové agrese. Pozornost věnoval i vulgarizmům ve veřejných projevech našich politiků, nezůstal ovšem při pouhém konstatování faktů, ale pokusil se také najít východisko z neutěšeného stavu. Na závěr druhého bloku byl zařazen příspěvek dr. Petra Pořízky *K analogii hudby a řeči*.

Třetí blok zahájil docent Karel Komárek. Ve svém referátu *Onomastické pohledy na příjmení Komárek* přinesl nejenom pokus o doplnění základních onomastických příruček, ale zejména vzdal hold uznávanému učiteli a kolegovi, profesorovi Komárkovi. Zabýval se historií tohoto příjmení a pokusil se rekonstruovat jeho vznik, přednesl dvě hypotézy – podle první šlo o přezdívku pro hubeného člověka, podle druhé o metonymické vyjádření kritické povahy nositele. Přinesl i kvantitativní hodnocení výskytu proprií *Komár* – *Komárek* a jejich srovnání se stejně znějícími apelativy. Otázkám obecně lingvistickým se věnoval profesor Jan Kořenský. Ve svém vystoupení

nazvaném *Strukturalismus – M. Komárek – poststrukturalistické kritiky* připomněl diskusi, jíž se jubilant aktivně účastnil a která probíhala na stránkách časopisu *Slovo a slovesnost* již od osmdesátých let minulého století. Šlo přitom o diskusi zásadní a dosud velmi inspirativní, všichni zúčastnění se v ní snažili najít podstatu předpokladů řečové činnosti uvnitř jejích aktuálních procesů, a to na pozadí nejzásadnějších proudů a škol moderní lingvistiky druhé poloviny 20. století a počátku století 21. Docentka Milada Hirschová navázala na oslavencův výzkum v oblasti synchronní morfologie. V příspěvku *Demonstrativa z pohledu pragmatického* se zabývala tradičně označovanými ukazovacími zájmeny poněkud z jiného úhlu pohledu a současně využila své bohaté zkušenosti z oblasti pragmaticky orientovaného lingvistického výzkumu. Zabývala se funkcí a textovým užitím zájmen jako indexů a demonstrativ, jejich rolí při určování referentů při realizaci výpovědi nebo při utváření tzv. ostenzivních definic, sledovala i jiné jejich úlohy ve výstavbě textu. Osobní rozměr byl příznačný pro příspěvek docentky Boženy Bednařikové *Pokus o „novou“ morfematickou analýzu slova LISTUŠÍ*. Jako jubilantova někdejší studentka připomněla jeho zásluhy v oblasti morfematické analýzy, její principy pak využila při rozboru písňového textu. S využitím nejnovějších poznatků z oblasti morfologie a slovo tvorby rekonstruovala vznik výrazu *listuší*, pokusila se najít jeho místo v systému základních slovních druhů a odkrýt vnitřní stavbu slovního tvaru jako výsledku všech realizovaných morfologických procesů. Odborný program ukončil dr. Ondřej Bláha, který připomněl oslavencovy mimořádné zásluhy při emancipaci morfonologie jako lingvistické disciplíny, a to zejména precizací jejího pojmosloví. V referátu *Otázky české morfonologie* podal velmi kvalitní, kvantitativně podloženou analýzu rozdílů mezi „morfonologickou stránkou mluveného jazyka“ a jeho obrazem v grafickém záznamu. V zaznamenaném textu sledoval hláskové alternace auto- i synsémantických slov a statisticky vyhodnotil výskyt některých alomorfů.

Pro celou konferenci byla příznačná velmi přátelská atmosféra a zejména poslední čtvrtý blok, který byl koncipován jako pásmo vzpomínek spolupracovníků profesora Komárka, přinesl nejenom doklad nejenom o hlubokém respektu, ale také o silném přátelském poutu k oslavenci. Mezi vystupujícími byli profesor Radoslav Večerka, profesorka Ingeborg Fialová, svůj příspěvek v psané podobě zaslaly i profesorka Jarmila Tárnyiková a profesorka Jarmila Panevová.

Hlavním organizátorům konference, Boženě Bednařikové a Ondřeji Bláhovi, se tak podařilo nejenom znovu připomenout, jak významné místo v moderní lingvistice profesor Komárek zaujímá, ale zejména ukázat, nakolik je jeho práce dodnes inspirativní a přínosná.

Jindra Svobodová

Srdečně zveme na setkání básníků, překladatelů a filologů literárněvědného i jazykozpytného zaměření s názvem

POETICKÝ CIKHÁJ V BRNĚ

(26. – 27. 3. 2010)

Cikháj je jméno rekreačního střediska Masarykovy university, kde se dlouhá léta konala bohemistická setkání doktorandů s učiteli i odborníky mimo universitu. Skupina nynějších doktorandů z oborů bohemistika a obecný jazykozpyt, navazující na tuto tradici, připravuje cikhájské setkání 2010, tentokrátě však v Brně.

Tématem je poetika a poetický slovník. Zajímá nás, jak uchopit poetiku – původně soubor vědomostí a dovedností potřebných pro psaní básní – v kontextu současné literární vědy, ba širše až celostně pojaté filologie. I kdyby se totiž ukázalo, že pojmový inventář poetiky je pro literární teorii nezajímavý, nelze popřít, že zakládá jistý definiční obor vztahů, které jsou potřebné pro adekvátní interpretaci básnických textů, a jsme přesvědčeni, že představuje i kulturní hodnotu, která si zaslouží předávat a uchovávat. V této souvislosti nás dále zajímá, co by bylo rozumné požadovat od současné encyklopedie s názvem Poetický slovník, encyklopedie odlišné od slovníku literární teorie. Abychom si sílu a důležitost poetiky lépe uvědomili, chceme překročit oblast „samozřejmě srozumitelné“ soudobé češtiny a zveme odborníky se zkušeností z jiných, kulturně někdy i hodně vzdálených jazyků.

Diskusní příspěvek mimo jiné přislíbili (bez titulů): Bohumil Fořt, Tomáš Hoskovec, Oldřich Král, Ivan Petlan, Přemysl Rut, Ondřej Sládek, Vladimír Svatoň, Zdenka Švarcová, Jiří Trávníček, Dalibor Tureček, Tibor Žilka...

Věříme, že přibude ještě mnoho dalších, a těšíme se i na Vaši účast. Prosíme, hlase se a nezdráhejte se klást nám otázky.

Za organizátory

Adam Kovář a Petr Matula

kontakt: adam.kovar@mail.muni.cz

Průběžně aktualizované informace vizte na:

<http://cikhaj.webnode.cz>